

To be *reformed*, or not to be *reformed*, that is the question
De zondeval en de erfzonde bij Van den Brink, Dekker en Lamoureux

H.B. (Bernhard) van der Knijff BA

Verklaringenblad masterthesis

Naam student: H.B. (Bernhard) van der Knijff

Titel masterthesis: To be reformed, or not to be reformed, that is the question

VERKLARING VAN ORIGINALITEIT

Hierbij verklaar ik dat bovengenoemde masterthesis uit origineel werk bestaat. De thesis is het resultaat van mijn eigen onderzoek en is alleen door mijzelf geschreven, tenzij anders aangegeven. Waar informatie en ideeën uit andere bronnen zijn overgenomen, wordt dat expliciet, volledig en op passende wijze vermeld in de tekst of in de noten. Een bibliografie is bijgevoegd.

Plaats, datum:

Handtekening:

Stolwijk, 13 juli 2020

TOESTEMMINGSVERKLARING

Hierbij stem ik ermee in dat bovengenoemde masterthesis na goedkeuring beschikbaar wordt gesteld voor opname in de bibliotheekcollectie en dat de metadata beschikbaar worden gesteld aan externe organisaties en/of door de PThU worden gepubliceerd.

Verder verleen ik (de bibliotheek van) de PThU

wel

niet

toestemming voor het opnemen van de volledige tekst in een via internet of anderszins openbaar toegankelijke database. (Deze toestemming betreft alleen de openbaarmaking van de masterthesis, zonder verdere overdracht of inperking van het auteursrecht van de student.)

Plaats, datum:

Handtekening:

Stolwijk, 13 juli 2020

Deze masterthesis wordt aangeboden aan

1^e begeleider

Prof. dr. W.H.Th. Moehn

Bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het Gereformeerd Protestantisme
Protestantse Theologische Universiteit (locatie Amsterdam)

2^e begeleider

Prof. dr. A. Huijgen

Hoogleraar Systematische Theologie
Theologische Universiteit Apeldoorn

Onafhankelijk beoordelaar

Prof. dr. P.M. Wisse

Hoogleraar Systematische Theologie
Protestantse Theologische Universiteit (locatie Amsterdam)

Deze masterthesis wordt aangeboden door

H.B. van der Knijff BA

130069

Deze masterthesis maakt onderdeel uit van

Master Gemeentepredikant (Specialisatie Beliefs)

Protestantse Theologische Universiteit (locatie Amsterdam)

Academisch jaar: 2019-2020

Inhoudsopgave

Voorwoord	6
Introductie.....	7
1. Het 21 ^{ste} -eeuwse theologische debat	14
2. De 16 ^{de} en 17 ^{de} -eeuwse gereformeerde confessionele traditie	20
3. Gijsbert van den Brink	28
4. Willem Maarten Dekker	34
5. Denis O. Lamoureux	38
Tussenbalans	44
Discussie	47
Conclusie	52
Evaluatie	55
Bibliografie	58

IF I COULD, I'D REWRITE HISTORY

I'D CHOOSE DIFFERENTLY

IF I COULD, I WOULD

I'D LEAVE OUT THE PART WHERE I BROKE YOUR HEART

IN THE GARDEN'S SHADE

FIX THE MESS I MADE

IF I COULD, I WOULD

MATTHEW WEST & LEIGH NASH – GOOD (ADAM & EVE)

„OUDERS

MOETEN EEN STEMPEL OP HUN KINDEREN

DRUKKEN, DAAR BEN IK HEEL VROEG

MEE BEGONNEN. DAT GEEFT EEN EXTRA

VERANTWOORDELIJKHEID.”

TERDEGE 27 NOVEMBER 2019

Voorwoord

Lectori Salutem,

Voor u ligt een systematisch-theologisch onderzoek naar de zondeval en de erfzonde en de theologische implicaties van menselijke evolutie inzake deze theologische noties. Dit onderzoek heeft mij wetenschappelijk en persoonlijk beziggehouden. Iets van dat persoonlijke heb ik proberen weer te geven met de twee motto's op de vorige pagina. Het eerste motto, de liedtekst, geeft weer hoe ik er op dit moment in sta wat betreft de zondeval en de erfzonde: ik zou willen dat de geschiedenis zou kunnen worden herschreven, maar dat behoort echt niet tot de mogelijkheden. Het tweede motto is een uitspraak van mijzelf in een Terdege-interview dat met mijn vrouw en mijzelf werd gehouden vanwege de chronische aandoening die ik via voortplanting door heb gegeven aan onze twee zoontjes. Toen mij werd gevraagd wat het met mij deed dat ze de aandoening van mij hadden overgeërfd, gaf ik dit op het oog laconieke antwoord. Al snel ontstond er echter een link met dit onderzoek, dat zich destijds in een oriënterende fase bevond. Geven we als ouders immers niet per se een allesbepalend stempel mee aan onze kinderen? Is dat niet exact wat met de leer van de erfzonde uitgedrukt wil zijn? Om het met een herziene versie van het klassieke doopformulier te zeggen: onze kinderen hebben vanwege ons 'deel aan de verdoemenis in Adam'. En is het niet zo dat de traditionele interpretatie hierbij voortplanting ziet als wijze waarop de erfzonde wordt doorgegeven? Zo vormde ook dit tweede motto een stimulans om me met dit onderzoek bezig te houden.

Ik wil in dit voorwoord graag enkele personen met naam en toenaam bedanken. Allereerst de 1^e begeleider: prof. dr. W.H.Th. (Wim) Moehn, bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het gereformeerd protestantisme vanwege de Gereformeerde Bond in de Protestantse Kerk in Nederland aan de Protestantse Theologische Universiteit (locatie Amsterdam). Ik ben u dankbaar voor uw waardevolle feedback op inbreng van mijn kant. Ook heb ik het als verrijkend ervaren dat er ook regelmatig persoonlijke gesprekken gevoerd konden worden. Ook wil ik de 2^e begeleider bedanken: prof. dr. A. (Arnold) Huijgen, hoogleraar systematische theologie aan de Theologische Universiteit Apeldoorn. Uw specifiek systematisch-theologische invalshoek heeft een duidelijke meerwaarde gehad bij de totstandkoming van dit onderzoek. De onafhankelijk beoordelaar, prof. dr. P.M. (Maarten) Wisse, hoogleraar systematische theologie aan de Protestantse Theologische Universiteit (locatie Amsterdam), dank ik voor zijn grondige feedback op een conceptversie van dit onderzoek. Ook dank ik ds. J.C. Schuurman, predikant van de Nieuwe Westerkerkgemeente te Capelle aan den IJssel waar ik gelijktijdig met dit onderzoek stageliep als predikant-in-opleiding. Ik dank hem voor de vele begeleidingsgesprekken. Ik zal aan deze gesprekken nog lang met dankbaarheid terugdenken. Een laatste woord van dank is gericht aan mijn vrouw Ariëtte en onze zoontjes Jeftha (3) en Ezra (1). Zij hebben de achterliggende jaren het nodige te verduren gehad van de combinatie werk, studie en voorgaan. Toch heb ik me voortdurend en bij alles gesteund geweten. Al merkte ik echt wel dat recentelijk in toenemende mate door hen – en ook door mij – wordt uitgekeken naar het moment dat de studie klaar is. Met de afronding van dit onderzoek is wéér een serieuze drempel geslecht op de schier eindeloze route richting het afstuderen.

H.B. (Bernhard) van der Knijff BA
Stolwijk, 13 juli 2020

Introductie

Wat bedoelen we precies wanneer we spreken over de zondeval? Hebben we het dan over een traceerbaar en te reconstrueren moment in de mensheidsgeschiedenis? En is er voorafgaand aan de zondeval iets geweest als een paradijselijke staat der rechtheid? Kunnen we dat nog handhaven anno 2020, nu de evolutietheorie als geheel, maar zeker ook menselijke evolutie, hoogtij viert in samenleving en kerk? Voor een historische zondeval lijken we immers een historische Adam nodig te hebben. Wordt het bestaan daarvan niet uitgesloten of in ieder geval enorm geproblematiseerd door menselijke evolutie? En als er geen sprake kan zijn van een val in de zonde door een historische Adam, waar, wanneer en hoe is de zonde de wereld dan binnengekomen? Of hoort de zonde er vanaf het begin bij? En hoe zit het eigenlijk met het de erfzonde? Kunnen we überhaupt nog wat met die notie, of moeten we die sowieso achter ons laten, nog los van menselijke evolutie? Als we die notie overeind denken te moeten houden, wat te doen met de evolutiebiologische inzichten die ermee op gespannen voet (lijken te) staan? Want als niet alle mensen afstammen van één eerste mensenpaar, dan kan er toch geen sprake zijn van een geërfde eerste zonde? Hoe zijn we dan geworden wat we zijn – zondaren? Stuk voor stuk wezenlijke vragen. Naast deze directe vragen wordt in dit onderzoek ook nadrukkelijk aandacht besteedt aan de theologische implicaties van de antwoorden op deze vragen. Gaat het bij de zondeval en de erfzonde om misbare theologische concepten of gaat het om zulke wezenlijke noties dat hier niet minder dan het Evangelie van Jezus Christus in het geding is? Gaat het bij het bovenstaande om onopgeefbare Evangeliewaarheden of ‘slechts’ om inwisselbare verpakkingen daarvan? Inzake deze fundamentele theologische vragen beoogt dit onderzoek een bijdrage te leveren.

Deze Introductie is bedoeld om het voorliggende onderzoek van context en perspectief te voorzien. Dat doe ik aan de hand van de ABC-formule van Wisse en Roeland. Hun model is bedoeld om de probleemstelling van een onderzoek te verantwoorden en te komen tot een beantwoordbare onderzoeksvraag. De basisgedachte erachter is dat er in onderzoek (binnen de geesteswetenschappen) sprake dient te zijn van een vertaalslag van een probleem naar een aan dat probleem gerelateerd onderzoek. Om deze vertaalslag te maken, zijn een onderwerp (‘focus’), onderzoeksveld (‘scopus’) en probleem (‘probleemdefinitie’) benodigd. De letters A, B en C staan hierbij respectievelijk voor de focus, de scopus en de probleemdefinitie. Tussen deze drie bestaat een logisch verband: bij de probleemdefinitie gaat het om de waaromvraag, bij de focus om de wat-vraag en bij de scopus om de waarvraag.¹ Deze drie leveren samen de voor een onderzoeksvraag benodigde bouwstenen. De onderzoeksvraag zelf fungeert in dit model als ‘hulpmiddel om de juiste ingang te vinden tot het genereren van de kennis die je nodig hebt om het onderzoeksprobleem (deels) op te lossen of het debat rond het probleem verder te brengen’.² Voordat ik de onderzoeksvraag presenteer, verantwoord ik eerst de probleemdefinitie, de focus en de scopus. Daarna presenteer ik de onderzoeksvraag en de daarmee samenhangende deelvragen. Vervolgens ga ik in op de systematisch-theologische methodiek die ik in dit onderzoek hanteer. Deze introductie wordt afgesloten met een korte weergave van de verdere opzet van dit onderzoek.

¹ Maarten Wisse en Johan Roeland, ‘Bouwstenen voor het ontwikkelen van een onderzoeksvraag. De ABC-formule’ (manuscript), 13.

² Wisse en Roeland, ‘Bouwstenen’, 8.

Probleemdefinitie

De vraag naar de theologische implicaties van menselijke evolutie is absoluut niet nieuw. Maar waar veel theologische stromingen zich al aanzienlijk eerder met deze vraag hebben beziggehouden, is de gereformeerde theologische traditie pas zeer recent – enkele uitzonderingen daargelaten – deze theologische implicaties op systematische wijze gaan doordenken.³ Dit heeft in de achterliggende decennia geleid tot een intens(ief) intern theologisch debat over de verenigbaarheid van de evolutietheorie met de gereformeerde theologie. Dit debat concentreert zich sinds het begin van de 21ste eeuw op de vraag of Adam de historische en genetische voorvader is van alle mensen.⁴ Evolutiebiologische inzichten inzake het ontstaan van de menselijke soort lijken het immers onmogelijk te maken dat de bijbelse Adam heeft bestaan. Derhalve is het voor velen zeer de vraag of menselijke evolutie niet fundamenteel conflicteert met geloof en theologie.⁵ Dat is volgens hen geen kwestie van scherpelijperij: het gaat hier om het hart van het geloof en van de gereformeerde theologie.⁶

Binnen dit theologische debat is recentelijk het nodige gepubliceerd. In de periode 2015-2020 gaat het in het Nederlandse taalgebied wat boeken betreft dan met name om *En de aarde bracht voort: Christelijk geloof en evolutie* van Gijsbert van den Brink (2017), *Dit broze bestaan: Over het geloof in God de Schepper* van Willem Maarten Dekker (2017), *Oorspronkelijk: Overwegingen bij schepping en evolutie* van Mart-Jan Paul (2017), *Adam, waar ben je? En wat doet het ertoe? Een theologische evaluatie van de nieuwe evolutionistische hermeneutiek* van Willem J. Ouweneel (2018), *En God zag dat het goed was: Christelijk geloof en evolutie in 25 cruciale vragen* onder redactie van William den Boer, René Franssen en Rik Peels (2019) en *Woord en Wetenschap: Goddelijke openbaring versus menselijk inzicht* van P. de Vries, M.J. de Vries en W. de Vries (2020). In dezelfde periode verschenen in het Engelse taalgebied onder meer *The Lost World of Adam and Eve: Genesis 2-3 and the Human Origins Debate* van John Walton (2015), *What Happened in the Garden: The Reality and Ramifications of the Creation and Fall of Man* onder redactie van Abner Chou (2016), *Searching for Adam: Genesis & the Truth About Man's Origin* onder redactie van Terry Mortenson (2016), *Evolution: Scripture and Nature Say Yes!* van Denis O. Lamoureux (2016), *Evolution and the Fall* onder redactie van William T. Cavanaugh en James K.A. Smith (2017), *Theistic Evolution: A Scientific, Philosophical, and Theological Critique* onder redactie van J.P. Moreland, Stephen C. Meyer, Christopher Shaw, Ann K. Gauger en Wayne Grudem (2017), *Finding Ourselves after Darwin: Conversations on the Image of God, Original Sin, and the Problem of Evil* onder redactie van Stanley P. Roseberg (2018) en *Reformed Theology and Evolutionary* van Gijsbert van den Brink (2020).⁷ Voor beide taalgebieden geldt dat er recentelijk ook talloze artikelen zijn verschenen.

³ John R. Schneider, 'Recent Genetic Science and Christian Theology on Human Origins'. *Perspectives on Science and Christian Faith* 62.3 (2010), 196-197; Hans Madueme and Michael Reeves, 'Introduction: Adam under Siege: Setting the Stage'. In: Hans Madueme and Michael (eds.), *Adam, the Fall, and Original Sin. Theological, Biblical, and Scientific Perspectives*. Grand Rapids: Baker Academic 2014, x.

⁴ William D. Barrick, 'Old Testament Evidence for a Literal Historical Adam and Eve'. In: Terry Mortenson (ed.), *Searching for Adam. Genesis & the Truth About Man's Origin*. Green Forest: Master Books 2016 (eBook), 17.

⁵ Phil Hills, 'Preface: A twenty-first-century challenge'. In: Norman C. Nevin (ed.), *Should Christians Embrace Evolution? Biblical and scientific responses*. Nottingham: Inter-Varsity Press 2010², 11; John MacArthur, *The Battle for the Beginning. The Bible on Creation and the Fall of Adam*. Nashville: Thomas Nelson 2005, 207; Michael Reeves and Hans Madueme, 'Threads in a Seamless Garment: Original Sin in Systematic Theology'. In: Madueme and Reeves, *Adam, the Fall, and Original Sin*, 223.

⁶ Henri Blocher, 'The theology of the Fall and the origins of evil'. In: R.J. Berry and T.A. Noble (eds.), *Darwin, Creation and the Fall. Theological Challenges*. Nottingham: APOLLOS 2009, 158.

⁷ Het gaat hier om een Engelse versie van het eerder gepubliceerde Nederlandstalige *En de aarde bracht voort*. Aangezien deze inzake de thematiek van dit onderzoek niet significant afwijkt van de Nederlandse uitgave, is in dit onderzoek gewerkt met de Nederlandse uitgave.

Focus

De hierboven gepresenteerde publicatieoverzichten maken duidelijk dat het theologische debat over de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie anno 2020 springlevend is. Aan dit actuele debat beoogt dit onderzoek een bijdrage te leveren. Het 21ste-eeuwse theologische debat over de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie, is echter zonder meer te veelomvattend voor dit onderzoek. Het gaat immers om een debat dat vele onderdelen van de gereformeerde theologie raakt. Sterker nog: het raakt de gereformeerde theologie als geheel.⁸ Tegelijk is er binnen dit debat in toenemende mate sprake van een focus op twee samenhangende theologische noties: 'zondeval' en 'erfzonde'.⁹ Inzake deze noties is recent onder meer gesteld dat dit dé plaats bij uitstek is waar de evolutiebiologie en de theologie conflicteren.¹⁰ Om het nog iets sterker uit te drukken: 'De enige reden om de idee van (...) geleidelijke ontwikkeling van het leven af te wijzen is dat deze niet klopt met de leer van de staat der rechtheid en een historische zondeval'.¹¹ Beide noties lijken stevig ingebed te zijn binnen de gereformeerde theologie.¹²

Aangezien menselijke evolutie deze noties openlijk ter discussie stelt, is het derhalve zeer begrijpelijk dat veel gereformeerde theologen menselijke evolutie niet willen aanvaarden.¹³ Het is eerder verbazingwekkend dat het ook in de gereformeerde theologische traditie 'momenteel in de lucht [lijkt] te zitten om de zondeleer opnieuw te doordenken en toe te passen'.¹⁴ Het is historisch-systematisch echt opmerkelijk dat meerdere theologen recentelijk vanwege menselijke evolutie bereid zijn de zondeval en de erfzonde los te laten of wezenlijk te herzien én tegelijk gereformeerd willen (blijven) heten.¹⁵ In lijn met de waarneembare focus binnen het bredere 21ste-eeuwse theologische debat over de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie, wordt daarom in dit onderzoek gefocust op de theologische noties 'zondeval' en 'erfzonde' en de manier waarop die noties recentelijk zijn geïnterpreteerd en geduid door theologen die menselijke evolutie (al dan niet in hypothetische zin) aanvaarden als in lijn met de (hoofdlijn van de) gereformeerde theologie. Met deze focus wordt allereerst beoogd inzichtelijk te maken wat de precieze achterliggende redeneringen van deze theologen zijn. Vervolgens wordt geprobeerd te komen tot een waardering van deze theologische beslissing ten opzichte van het historisch-gereformeerde gedachtegoed. Daarbij fungeert de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie in dit onderzoek als waarderend criterium met betrekking tot de vraag wat inzake de zondeval en de erfzonde in de kern precies de historisch-gereformeerde duiding en interpretatie is.¹⁶

⁸ Tatha Wiley, *Original Sin. Origins, Developments, Contemporary Meanings*. New York: Paulist Press 2002, 127; Philip G. Ryken, 'We Cannot Understand the World or our Faith without a Real, Historical Adam'. In: Matthew Barrett and Ardel B. Caneday (eds.), *Four Views on the Historical Adam*. Grand Rapids: Zondervan 2013, 270.

⁹ Over de precieze definiëring van deze twee theologische noties bestaat discussie. Daarom is het goed hier summier te verantwoorden wat in dit onderzoek met deze noties bedoeld wordt. Tegelijk wordt hier geen uitvoerige definitie gepresenteerd, omdat in dit onderzoek juist geanalyseerd zal worden hoe enkele theologen deze noties duiden. Het volstaat voor nu dat onder zondeval hier Adams veroorzakende eerste zonde wordt verstaan, terwijl erfzonde in dit onderzoek wordt beschouwd als de implicaties hiervan voor het nageslacht van Adam.

¹⁰ R.J. Berry, 'Did Darwin dethrone humankind?'. In: Berry and Noble, *Darwin, Creation and the Fall*, 72.

¹¹ A. van de Beek, *Spreken over God. Hoofdpijnen van de theologie*. Utrecht: KokBoekencentrum 2020, 206.

¹² Schneider, 'Recent Genetic Science', 196-197; William VanDoodewaard, *The Quest for the Historical Adam. Genesis, Hermeneutics, and Human Origins*. Grand Rapids: Reformed Heritage Books, 281.

¹³ Schneider, 'Recent Genetic Science', 196-197; VanDoodewaard, *The Quest*, 281.

¹⁴ Gijsbert van den Brink, 'Geloof en evolutie: zijn christenen op weg naar een consensus?'. In: William den Boer, René Fransén en Rik Peels (red.), *En God zag dat het goed was. Christelijk geloof en evolutie in 25 cruciale vragen*. Kampen: Summu Academic 2019, 349.

¹⁵ Madueme and Reeves, 'Introduction'. In: Madueme and Reeves, *Adam, the Fall, and Original Sin*, vii.

¹⁶ Zie voor een verdere onderbouwing hiervan hoofdstuk 2.

Scopus

Het is onmogelijk om in dit onderzoek in te gaan op de achterliggende redeneringen van alle theologen die zich recentelijk vanwege (al dan niet hypothetische) aanvaarding van menselijke evolutie hebben verhouden tot de theologische noties ‘zondeval’ en ‘erfzonde’ en daarbij aan hebben gegeven ervan overtuigd te zijn dat ze blijven binnen de kaders van het gereformeerd belijden. In lijn met de probleemdefinitie en de focus wordt in dit onderzoek derhalve ingezoomd op de redeneringen van drie theologen die (1) zich rekenen tot de gereformeerde theologische traditie, (2) zich recentelijk uitvoerig hebben beziggehouden met de theologische implicaties van menselijke evolutie inzake de zondeval en de erfzonde en die (3) daarbij menselijke evolutie (al dan niet in hypothetische zin) aanvaarden en (wensen te) verdisconteren in de gereformeerde theologie. Het betreft: Gijsbert van den Brink, Willem Maarten Dekker en Denis O. Lamoureux. In afzonderlijke hoofdstukken zullen de redeneringen en standpunten van dit drietal theologen uitvoerig worden geanalyseerd en beschreven. Daarom wordt in deze Introductie volstaan met een zeer summiere introductie:

[Gijsbert van den Brink](#) bekleedt sinds 2015 de University Research Chair voor Theology & Science aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Hij houdt zich met name bezig met de vraag ‘hoe de evolutietheorie c.q. de neo-darwinistische synthese met behulp van christelijk-theologische categorieën op een niet-sciëntistische en niet-atheïstische manier geduid kan worden’.¹⁷ Van den Brink is lid van de Protestantse Kerk in Nederland en daarbinnen van de Gereformeerde Bond, vanwege wie hij bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het gereformeerd protestantisme was aan de Universiteit Leiden (2007-2012) en bijzonder hoogleraar Theologie van het gereformeerd protestantisme aan de Protestantse Theologische Universiteit (2012-2015).

[Willem Maarten Dekker](#) is predikant van de wijkgemeente “De Morgenster” te Waddinxveen. Deze gemeente is onderdeel van de Protestantse Kerk in Nederland. Dekker heeft in het verleden gedoceerd aan de Protestantse Theologische Universiteit.

[Denis O. Lamoureux](#) is hoogleraar Science & Religion aan het St. Joseph’s College, onderdeel van de Universiteit van Alberta. Hij houdt zich in die hoedanigheid bezig met de relatie tussen de (natuur)wetenschap en het christelijk geloof. Naast een doctoraat in de theologie heeft Lamoureux ook doctoraten in de biologie en de tandheelkunde.

Op grote lijnen bestaan er tussen deze theologen veel onderlinge overeenkomsten wat betreft de redeneringen en stellingnames. Op detailniveau zijn er echter ook zeer verstrekkende verschillen aanwijsbaar. Voor henzelf in ieder geval verstrekkend genoeg om elkaars redeneringen en stellingnames als ontoereikend en problematisch te beschouwen. Die onderlinge beoordeling maakt inzichtelijk dat het laatste woord nog lang niet is gezegd over de centrale thematiek van dit onderzoek. Want mocht menselijke evolutie inderdaad verenigbaar blijken te zijn met de gereformeerde theologische traditie, ook inzake de zondeval en de erfzonde, dan nog is het de vraag hoe menselijke evolutie precies geïntegreerd dient te worden in de gereformeerde theologie. Over die vervolgvraag bestaat – zoals we zullen zien – tussen Van den Brink, Dekker en Lamoureux in ieder geval volstrekt geen overeenstemming.

¹⁷ vu.nl/nl/onderzoek/onderzoekers/university-research-chair/Brink/ (voor het laatst geraadpleegd op 02-05-2020).

Vraagstelling

In lijn met de probleemdefinitie, focus en scopus formuleer ik de onderzoeksvraag als volgt:

In hoeverre zijn de redeneringen en standpunten van Gijsbert van den Brink, Willem Maarten Dekker en Denis O. Lamoureux aangaande de zondeval en de erfzonde in lijn met de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie, met het oog op het 21ste-eeuwse theologische debat over de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie?

Met het oog op beantwoording van deze vraag, worden de volgende deelvragen behandeld:

1. Hoe ziet het 21ste-eeuwse theologische debat over de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie eruit?
2. Hoe worden de zondeval en de erfzonde geduid in de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie?
3. Hoe worden de zondeval en de erfzonde geduid door Gijsbert van den Brink?
4. Hoe worden de zondeval en de erfzonde geduid door Willem Maarten Dekker?
5. Hoe worden de zondeval en de erfzonde geduid door Denis O. Lamoureux?

Uit de gepresenteerde onderzoeksvraag en deelvragen wordt duidelijk dat het hier gaat om een waarderend systematisch-theologisch onderzoek met een aanwijsbare (kerk)historische component. Die (kerk)historische component – de gedeelde theologische beslissingen en uitgangspunten van de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie aangaande de zondeval en de erfzonde – fungeert daarbij in dit onderzoek als het waarderend criterium.

Methode

Over de systematisch-theologische methode zouden we met Van den Brink en Van der Kooi kortweg kunnen stellen: 'Opvallend genoeg kent de dogmatiek geen vaststaande methode.'¹⁸ Tegelijk is dat niet het hele verhaal. Zo zijn er de nodige methodische voorstellen gedaan door systematisch-theologen. Eén daarvan is Van den Torens voorstel om onderscheid aan te brengen in het soortelijk gewicht en het gezag van theologische uitspraken. Dat is volgens hem nodig omdat er soms te overhaast een grensmarkering is of wordt geplaatst rond een bepaalde theologische uitspraak. Het is echter volstrekt helder dat niet al onze theologische uitspraken in dezelfde mate gezaghebbend zijn. Onze verlossing is echt niet afhankelijk van elke theologisch uitspraak.¹⁹ Er is dus sprake van verschillende niveaus van onopgeefbaarheid en gezag.²⁰ Om dit verschil inzichtelijk te krijgen is het nodig te differentiëren naar de mate waarin theologische uitspraken verwijderd zijn van de kern van het christelijk geloof. Op die manier kan worden afgewogen welke geloofsovertuigingen kunnen worden aangepast zonder daarmee direct significant af te wijken van het bijbelse én het historisch-christelijk verstaan.²¹

¹⁸ G. van den Brink en C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek. Een inleiding*. Zoetermeer: Boekencentrum 2012³, 30.

¹⁹ Benno van den Toren, 'Distinguishing Doctrine and Theological Theory – A Tool for Exploring the Interface between Science and Faith', *Science and Christian Belief* 28.2 (2016), 65.

²⁰ Van den Toren, 'Distinguishing Doctrine and Theological Theory', 58.

²¹ Van den Toren, 'Distinguishing Doctrine and Theological Theory', 60.

Van den Toren stelt voor dit te doen aan de hand van het onderscheid tussen ‘doctrines’ en ‘theologische theorieën’. Doctrines behelzen dan het kernonderwijs van de kerk, terwijl theologische theorieën de pogingen zijn om die doctrines verder uit te werken of beter verstaanbaar te maken.²² Bij doctrines gaat het dus om leeruitspraken die de christelijke identiteit bewaken, terwijl theologische theorieën bedoeld zijn om de realiteit hierachter beter te verstaan. Het behoeft geen toelichting dat doctrines volgens Van den Toren een zwaarder gewicht inbrengen dan theologische theorieën. Van den Torens vooronderstelling is dat de waarheid, validiteit en relevantie van doctrines niet (noodzakelijk) samenvallen met één bepaalde theologische theorie. Theologische theorieën zijn daarbij veelal in sterke mate gekleurd door tijdbetrokken en daarmee wellicht tijdgebonden denkkaders. Derhalve zijn theologische theorieën volgens Van den Toren principieel opgeefbaar dan wel inwisselbaar.²³

Dit geldt nadrukkelijk niet voor doctrines, die representeren immers de essentiële evangelie-waarheden.²⁴ Doctrines fungeren, anders gezegd, als fundamentele grensmarkeringen met betrekking tot wat wel en niet acceptabel is binnen de geloofsleer. Maar ze staan of vallen dus niet met één specifieke theologische theorie.²⁵ Derhalve is er in de systematische theologie ruimte om theologische theorieën kritisch te bezien, zonder daarmee direct de achterliggende doctrine te bekritisieren.²⁶ Ook betekent een aanpassing van een theologische theorie niet per se discontinuïteit met het bijbelse en/of het historisch-christelijke verstaan.²⁷ Van den Torens voorstel fungeerde in de totstandkoming van dit onderzoek als het methodisch uitgangspunt. Dat betekent concreet dat bij de analyse en waardering van de duidingen van Van den Brink, Dekker en Lamoureux inzake de zondeval en de erfzonde op de achtergrond steeds de vraag resoneerde of er bij de deze duidingen, bezien vanuit het gedachtegoed van de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie, onopgeefbare kerndoctrines op het spel staan of ‘slechts’ secundaire en daarmee inwisselbare dan wel aanpasbare theologische theorieën.

Opzet

Na deze introductie reconstrueer ik in [hoofdstuk 1](#) het 21ste-eeuwse theologische debat over de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie (deelvraag 1). In deze reconstructie worden de redeneringen en standpunten van Gijsbert van den Brink, Willem Maarten Dekker en Denis O. Lamoureux gezien hun centrale plek in dit onderzoek bewust niet meegenomen. Ook Willem J. Ouweneels recente theologische evaluatie van menselijke evolutie wordt bewust nog niet meegenomen in deze reconstructie. Bij het komen tot de uiteindelijke conclusie zullen zijn kritische vragen namelijk ter evaluatie worden ingebracht. Waarmee – ik hecht eraan dat hier te expliciteren – Ouweneels argumentaties en stellingnames in dit onderzoek zeer zeker niet één op één worden overgenomen. Zijn kritische vragen bij de duidingen van Van den Brink, Dekker en Lamoureux worden hier louter ingebracht om zicht te krijgen en te bieden op mogelijke bedenkingen dan wel kritiepunten.

²² Van den Toren, ‘Distinguishing Doctrine and Theological Theory’, 57.

²³ Van den Toren, ‘Distinguishing Doctrine and Theological Theory’, 55.

²⁴ Van den Toren, ‘Distinguishing Doctrine and Theological Theory’, 58.

²⁵ Van den Toren, ‘Distinguishing Doctrine and Theological Theory’, 63.

²⁶ Van den Toren, ‘Distinguishing Doctrine and Theological Theory’, 58.

²⁷ Van den Toren, ‘Distinguishing Doctrine and Theological Theory’, 62.

In [hoofdstuk 2](#) wordt aan de hand van enkele stellingen beschreven wat 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessies tezamen belijden inzake de zondeval en de erfzonde (deelvraag 2). In [hoofdstuk 3, 4 en 5](#) ga ik in alfabetische volgorde in op de duidingen van Van den Brink, Dekker en Lamoureux (deelvraag 3, 4 en 5). Daarna worden in de [Tussenbalans](#) alle deelvragen opeenvolgend op hoofdlijnen beantwoord. In de hierop volgende [Discussie](#) wordt beschreven hoe Van den Brink, Dekker en Lamoureux elkaars redeneringen en posities waarderen én hoe Ouweneel dat doet. Op deze manier wordt helder waarin de redeneringen en standpunten van Van den Brink, Dekker en Lamoureux verschillen én hoe Van den Brink, Dekker, Lamoureux en Ouweneel oordelen over het gereformeerd gehalte én de houdbaarheid van de redeneringen en standpunten van de anderen. Vervolgens voorzie ik in de [Conclusie](#) de onderzoeksvraag van een kernachtig antwoord, waarbij ook een eigen positie zal worden ingenomen. Vervolgens worden in de [Evaluatie](#) het gehanteerde methodische onderscheid en de onderzoeksresultaten kritisch geëvalueerd. Ook zullen dan enkele aanbevelingen worden gedaan voor vervolgonderzoek. Dit onderzoek wordt tot slot afgesloten met een [Bibliografie](#).

1. Het 21ste-eeuwse theologische debat

Hoe ziet het 21ste-eeuwse theologische debat over de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie eruit? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, wordt in dit hoofdstuk een aantal stappen gezet. Allereerst wordt gereconstrueerd wat de kernvraag is binnen dit debat. Vervolgens wordt in een drietal paragrafen op een schetsmatige manier ingegaan op de drie meest voorkomende stellingnames. Ik hecht eraan hierbij expliciet te benadrukken dat er in dit hoofdstuk geen sprake is van een persoonlijke positiebepaling. Ik beperk me vooralsnog tot het analyseren en beschrijven van het betreffende debat zelf. Dit hoofdstuk is dus slechts bedoeld als schetsmatige reconstructie van de verschillende posities.

1.1 Kernvraag

De vraag waar het in dit specifieke debat in de kern allemaal om draait is of er een fundamenteel conflict bestaat tussen (de kern van) het bijbels getuigenis en menselijke evolutie.²⁸ Een van de uitdagingen waar de systematisch-theoloog zich bij het beantwoorden van deze vraag voor gesteld ziet, is dat menselijke evolutie het onmogelijk lijkt te maken dat de mensheidsgeschiedenis is begonnen met één mens.²⁹ Wanneer de evolutiebiologie stelt dat de mens afstamt van een populatie, is een enkele allereerste mens immers niet denkbaar. Dat roept de vervolgvraag op in hoeverre de historische Adam deel uitmaakt van (de kern van) het bijbels getuigenis?³⁰ Daarnaast lijkt de hedendaagse wetenschappelijke stand van zaken inzake menselijke genetische diversiteit ook uit te sluiten dat de mensheid is aangevangen met één enkel allereerst mensenpaar.³¹ Evolutiebiologische modellen suggereren dat de mensheid afstamt van een populatie van circa tienduizend.³² Een derde complicerende factor is dat het inherent aan menselijke evolutie lijkt dat mensen het overgrote deel van hun menselijke natuur hebben overgeërfd van voormenselijke wezens.³³ Dat roept de vraag op of er binnen een evolutionair verstaan van de mens sprake kan zijn van een eerste mensenpaar in een staat van oorspronkelijke gerechtigheid én van een val uit die staat door een enkele menselijke keuze.³⁴ Wat verliezen we trouwens wanneer we deze noties loslaten?³⁵ Maakt het wat uit hoe we denken over de historiciteit van Adam, diens bestaan voor én diens val in de zonde?³⁶ De doorslaggevende vraag voor stellingname inzake de verenigbaarheid van menselijke evolutie en de gereformeerde theologie lijkt te zijn of één eerste mens en diens historische val theologisch gezien essentieel zijn.³⁷ Of een historische Adam en een historische zondeval mogelijke of noodzakelijke aannames zijn.³⁸ Daarover lopen de meningen uiteen.³⁹

²⁸ John H. Walton, *The Lost World of Adam and Eve. Genesis 2-3 and the Human Origins Debate*. Downers Grove: InterVarsity Press 2015, 7; Peter Enns, *The Evolution of Adam. What the Bible Does and Doesn't Say about Human Origins*. Grand Rapids: Brazos Press 2012, xvi.

²⁹ Benno van den Toren, 'Human Evolution and a Cultural Understanding of Original Sin'. *Perspectives on Science and Christian faith* 68.1 (2016), 12-13.

³⁰ Matthew Barrett and Ardel B. Caneday, 'Introduction: Adam, to Be or not to Be?'. In: Barrett and Caneday, *Four views*, 35.

³¹ Walton, *The Lost World of Adam and Eve*, 168.

³² Benno van den Toren, 'Part 2: Original Sin and Evolution'. In: Stanley P. Rosenberg (ed.), *Finding Ourselves after Darwin. Conversations on the Image of God, Original Sin, and the Problem of Evil*. Grand Rapids: Baker Academic 2018, 112.

³³ Daniel C. Harlow, 'After Adam: Reading Genesis in an Age of Evolutionary Science'. *Perspectives on Science and Christian faith* 62.3 (2010), 180.

³⁴ Benno van den Toren, 'Original Sin and the Coevolution of Nature and Culture'. In: Rosenberg, *Finding Ourselves after Darwin*, 174.

³⁵ John W. Mahoney, 'Why an Historical Adam Matters for a Biblical Doctrine of Sin'. *SBJT* 15.1 (2011), 61.

³⁶ VanDoodewaard, *The Quest*, 282.

³⁷ Wiley, *Original Sin*, 98.

³⁸ R.J. Berry, 'Adam or Adamah?'. *Science & Christian Belief* 23.1 (2011), 46.

³⁹ De stellingname dat menselijke evolutie een natuurwetenschappelijke notie is zonder directe theologische implicaties maakt naar mijn mening geen deel uit van het 21ste-eeuwse debat over de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie. Volgens

1.2 Menselijke evolutie is *niet verenigbaar* met de gereformeerde theologie

Aan het ene uiterste van het debat staan theologen die stellen dat een historische eerste mens en een historische zondeval theologisch gezien absoluut essentieel zijn. Acceptatie van evolutiebiologische inzichten loopt derhalve onherroepelijk uit op een aantasting van het geloof.⁴⁰ Menselijke evolutie neemt ten diepste immers de noodzaak voor een Verlosser weg.⁴¹ Het gaat hier dan ook om niet minder dan een rechtstreekse aanval op het Evangelie.⁴² Dit Evangelie verandert in een mythe wanneer Adam en diens zondeval niet historisch zijn.⁴³ Sterker: het Evangelie is klinkklare nonsens zonder historische Adam en zonder een historische val.⁴⁴ Want als we niet in Adam zijn gevallen in de zonde, kunnen we er ook niet door Christus van worden verlost.⁴⁵ Een historische eerste mens, Adam, is dus zonder meer een vereiste.⁴⁶

Het onvermijdelijke resultaat van het aanvaarden van menselijke evolutie is dan ook een onherkenbaar, absurd, krachteloos en irrelevant Evangelie.⁴⁷ Zonder een historische zondeval is er namelijk geen rationale meer voor het verlossingswerk van Jezus Christus. Wat kan dan de reden zijn dat *alle* mensen met God verzoend moeten worden?⁴⁸ Waar dient het historische kruis nog toe als de val in de zonde niet is geschied?⁴⁹ Zonder historische zondeval is er ten diepste geen enkele grond om over een erfzonde te spreken, dus waar moeten alle mensen dan van verlost worden door Christus?⁵⁰ Dan delen niet alle mensen in de eerste zonde van de eerste mens, Adam, in het paradijs.⁵¹

De coherentie van het Evangelie is volgens deze theologen zonder meer afhankelijk van een historische Adam en een historische zondeval.⁵² Als niet alle mensen van Adam afstammen, komt het heil absoluut in de lucht te hangen.⁵³ Onze soteriologische link met Christus is immers gegrond in onze antropologische link met Adam?⁵⁴ De onvermijdelijke consequentie van het aanvaarden van menselijke evolutie is volgens deze groep theologen dat er geen sprake kan zijn van een *heilsgeschiedenis*, en daarmee ook niet van *heil* in de mensheidsgeschiedenis.⁵⁵ Om het met De Vries te zeggen: 'Als we de historiciteit van Adam opgeven, kunnen we niet meer op Bijbelse wijze over Christus en Zijn werk spreken.'⁵⁶ Acceptatie van menselijke evolutie leidt dus per se tot ontkenning van het Evangelie.⁵⁷

dit standpunt raken beide elkaar niet, dus hoeven zij zich ook niet (positief dan wel negatief) tot elkaar te verhouden. Daarmee is het voor degenen die deze visie aanhangen uiteindelijk ook geen vraag of menselijke evolutie verenigbaar is met de gereformeerde theologie.

⁴⁰ Peter Bowler, *Monkey Trials and Gorilla Sermons*. Cambridge: Harvard University Press 2007, 7.

⁴¹ Terry Mortenson, 'Adam, Morality, the Gospel, and the Authority of Scripture'. In: Mortenson, *Searching for Adam*, 468.

⁴² Mortenson, 'Adam, Morality', 473.

⁴³ Mortenson, 'Adam, Morality', 492.

⁴⁴ Terry Mortenson, 'When Was Adam Created?'. In: Mortenson, *Searching for Adam*, 150.

⁴⁵ MacArthur, *The Battle for the Beginning*, 16.

⁴⁶ Mahoney, 'Why an Historical Adam Matters', 61.

⁴⁷ Reeves and Madueme, 'Threads in a Seamless Garment', 210; Eugene H. Merrill, "Where Are You, Adam?" The Disappearance of Adam and the Death of Truth'. In: Mortenson, *Searching for Adam*, 119.

⁴⁸ David Croteau and Michael P. Naylor, 'The Question of a Historical Adam'. In: Mortenson, *Searching for Adam*, 67.

⁴⁹ Richard Mortimer, 'Blocher, original sin and evolution'. In: Berry and Noble, *Darwin, Creation and the Fall*, 183.

⁵⁰ Reeves and Madueme, 'Threads in a Seamless Garment', 216.

⁵¹ Ryken, 'We Cannot Understand', 271-272.

⁵² Richard B. Gaffin Jr., *No Adam, No Gospel. Adam and the History of Redemption*. Philipsburg: P&R Publishing 2015, 10-11.

⁵³ Richard D. Phillips, 'The Bible and Evolution'. In: Richard D. Phillips (ed.), *God, Adam, and You. Biblical Creation Defended and Applied*. Philipsburg: P&R Publishing 2015, 94-95.

⁵⁴ Ryken, 'We Cannot Understand', 275.

⁵⁵ Gaffin Jr., *No Adam*, 5-6.

⁵⁶ P. de Vries, 'De betekenis en het historische karakter van Genesis 1-3'. In: W. de Vries, M.J. de Vries en P. de Vries, *Woord & wetenschap. Goddelijke openbaring en menselijk inzicht*. Apeldoorn: Labarum Academic 2020, 157.

⁵⁷ John M. Otis, *Theistic Evolution: A Sinful Compromise*. Winder: Triumphant Publication Ministries 2013, 284.

Daarbij maakt het niet uit of we de historiciteit van Adam ontkennen of Adam wel historisch duiden maar niet als de eerste mens en dus ook niet als de voorvader van de mensheid. Het resultaat komt in de kern op hetzelfde neer.⁵⁸ De Bijbel en menselijke evolutie zijn volgens deze groep theologen dan ook echt niet verenigbaar: ‘het opgeven van Adam als historische persoon en hoofd van de mensheid, tast de Bijbelse boodschap tot in haar kern aan’.⁵⁹

De notie van een goede schepping gevolgd door een zondeval moet dan plaatsmaken voor een situatie waarin schepping en zonde samen opgaan. Zonde is gegeven met mens-zijn: mens-zijn is zondig-zijn, of geneigd zijn tot zondigen.⁶⁰ Er is hier maar één conclusie mogelijk: ‘Wie wil vasthouden aan de klassieke boodschap van de erfzonde en van het feit dat de mens sinds de zondeval onder Gods toorn ligt, zal de evolutieleer niet kunnen aanvaarden’.⁶¹ Het is volstrekt onmogelijk menselijke evolutie te aanvaarden én deze noties te handhaven.⁶² Het is derhalve volstrekt onwenselijk om menselijke evolutie te aanvaarden, aangezien dat niet minder dan een totale herziening vergt.⁶³ Sterker nog: de ontkenning van de historiciteit van Adam - inherent aan menselijke evolutie – tast de fundamenten onherstelbaar aan.⁶⁴ Het Evangelie wordt ondermijnd en alles wat de Bijbel zegt over zonde, verlossing, de menselijke natuur en het werk van Christus wordt gecompromitteerd.⁶⁵

Menselijke evolutie is volgens deze theologen dus volstrekt niet verenigbaar met de gereformeerde theologie: ‘Wie evolutie voor zijn rekening neemt is niet gereformeerd meer.’⁶⁶ Anders gezegd: ‘Hoewel theologen die deze opvattingen uitdragen gereformeerd genoemd willen worden, volgen zij duidelijk een andere lijn en theologie dan de klassiek gereformeerde en ook een andere dan de klassiek christelijke’. Zeker wanneer ook de staat der rechtheid en de historische zondeval worden ontkend. Dan is men ‘de Rubicon richting de vrijzinnigheid overgestoken’.⁶⁷ Gereformeerde theologen die menselijke evolutie aanvaarden sluiten derhalve een zondig compromis.⁶⁸ Zij compromitteren hiermee het Evangelie.⁶⁹ Uiteindelijk zullen zij dan ook de doodgravers blijken te zijn van de gereformeerde theologie.⁷⁰

1.3 Menselijke evolutie is wellicht verenigbaar met de gereformeerde theologie

In het midden bevinden zich theologen die menselijke evolutie niet direct aanvaarden, maar wel een zekere openheid kennen. Enerzijds wordt door hen gesteld dat het discutabel is of de Bijbel claimt dat Adam de eerste mens is geweest van wie alle andere mensen afstammen.⁷¹

⁵⁸ Gaffin Jr., *No Adam*, 11.

⁵⁹ De Vries, ‘De betekenis en het historische karakter van Genesis 1-3’, 157.

⁶⁰ Gaffin Jr., *No Adam*, 15-16.

⁶¹ P. de Vries, ‘Openbaring, geloof en wetenschap’. In: De Vries, De Vries en De Vries, *Woord & wetenschap*, 66.

⁶² Wayne Grudem, ‘Foreword’. In: Nevin, *Should Christians Embrace Evolution?*, 9.

⁶³ Philips, ‘The Bible and Evolution’, 100.

⁶⁴ Barrick, ‘A Historical Adam’, 223.

⁶⁵ John MacArthur, ‘A Sin of Historic Proportions’. In: Abner Chou (ed.), *What Happened in the Garden. The Reality and Ramifications of the Creation and Fall of Man*. Grand Rapids: Kregel Publications 2016, 287.

⁶⁶ W. de Vries, ‘Schepping en evolutie in Bijbels licht’. In: De Vries, De Vries en De Vries, *Woord & wetenschap*, 196-197.

⁶⁷ W. de Vries, ‘Geloof en wetenschap: valkuilen en vruchten’. In: De Vries, De Vries en De Vries, *Woord & wetenschap*, 200.

⁶⁸ Mortenson, ‘Adam, Morality’, 490.

⁶⁹ Otis, *Theistic Evolution*, 281.

⁷⁰ J.P. Moreland, ‘How Theistic Evolution Kicks Christianity Out of the Plausibility, Structure and Robs Christians of Confidence that the Bible is a Source of Knowledge’. In: J.P. Moreland, Stephen C. Meyer, Christopher Shaw, Ann K. Gauger, and Wayne Grudem (eds.), *Theistic Evolution. A Scientific, Philosophical, and Theological Critique*. Wheaton: Crossway 2017 (eBook), 627.

⁷¹ Walton, *The Lost World of Adam and Eve*, 173.

Derhalve is het aanvechtbaar dat een historische Adam onderdeel uitmaakt van (de kern van) het bijbelse getuigenis.⁷² Tegelijk wordt door deze theologen erkend dat het gereformeerde verlossingsbegrip intrinsiek verbonden lijkt te zijn met Adams historische val in de zonde. Dat geldt ook voor het gereformeerde zondebegrip. Dat stelt immers dat de mens zondeloos is geschapen én dat de zonde dus geen onderdeel uitmaakte van de oorspronkelijke mens.⁷³ De vraag is echter of de traditionele beweringen dat Adam en Eva de enige mensen aan het begin van de mensheidsgeschiedenis waren en alle andere mensen van hen afstammen, voor dit zonde- en verlossingsbegrip noodzakelijk zijn.⁷⁴ Wellicht kunnen deze begrippen ook gedacht worden wanneer Adam en Eva niet de allereerste mensen waren?⁷⁵ De band tussen Adam en de mensheid is immers primair theologisch van aard, niet biologisch dan wel genetisch.⁷⁶

Deze groep theologen wil enerzijds klassieke oplossingen niet krampachtig handhaven, maar nieuwe ideeën wenst ze ook niet direct als nieuwe gereformeerde orthodoxie te presenteren. In plaats daarvan wordt er gezocht naar manieren om tegelijkertijd trouw te blijven aan het Evangelie én zich te verhouden tot de theologische uitdagingen waar menselijke evolutie ons voor stelt. Dan biedt menselijke evolutie wellicht zelfs mogelijkheden voor een creatieve en constructieve interactie met het gereformeerd verstaan. Het evolutionaire begrip van de menselijke natuur biedt zelfs kansen voor een nieuw verstaan van de erfzonde. Een verstaan waarmee de gereformeerde visie op de menselijke zondigheid zelfs kan worden verdiept.⁷⁷

Het is dus volgens deze groep theologen zo dat ‘belangrijke aspecten van het moderne evolutionaire verstaansmodel en de christelijke leer van de zondeval elkaar niet noodzakelijkerwijs uitsluiten’.⁷⁸ Hetzelfde geldt inzake de erfzonde.⁷⁹ Er lijkt geen sprake te zijn van elkaar uitsluitende claims tussen het bijbelse getuigenis en menselijke evolutie.⁸⁰ Daarmee bestaat er vooralsnog geen dwingende theologische reden om menselijke evolutie af te wijzen.⁸¹ Het is dus niet noodzakelijk om menselijke evolutie buiten de gereformeerde theologie te houden. Dat menselijke evolutie verenigbaar is met de gereformeerde theologie kan niet worden uitgesloten. Tegelijk is het, gezien de recentheid van de evolutiebiologische inzichten, de snelheid waarmee nieuwe inzichten ontstaan en de theologische vragen die dit oproept, te vroeg om ons in dezen toe te leggen op een herformulering van de gereformeerde theologie. Geduld kan hier weleens een cruciale deugd zijn voor gereformeerde theologen.⁸²

1.4 Menselijke evolutie is *verenigbaar* met de gereformeerde theologie

Aan het andere uiterste van het debat staan theologen die absoluut willen staan binnen de gereformeerde theologische traditie én zich ook intensief verhouden tot menselijke evolutie.

⁷² Walton, *The Lost World of Adam and Eve*, 183-184.

⁷³ Van den Toren, ‘Distinguishing Doctrine and Theological Theory’, 56.

⁷⁴ John H. Walton, ‘A Historical Adam: Archetypal Creation View’. In: Barrett and Caneday, *Four Views*, 110-111.

⁷⁵ Henk ten Brinke, *Erfzonde? Onvermijdelijkheid en verantwoordelijkheid*. Utrecht: KokBoekencentrum Academic 2018, 130-131.

⁷⁶ Michael Mulder, ‘Wat betekent de nauwe relatie die Paulus legt tussen Adam en Christus in Romeinen 5 voor onze opvatting over Adam?’. In: Den Boer, Frans en Peels, *En God zag dat het goed was*, 189.

⁷⁷ Van den Toren, ‘Original Sin’, 176.

⁷⁸ Benno van den Toren, ‘Wat betekent de evolutietheorie voor de christelijke erfzondeleer?’. In: Den Boer, Frans en Peels, *En God zag dat het goed was*, 298.

⁷⁹ Van den Toren, ‘Wat betekent de evolutietheorie voor de christelijke erfzondeleer?’, 302.

⁸⁰ Walton, *The Lost World of Adam and Eve*, 188.

⁸¹ Walton, *The Lost World of Adam and Eve*, 186.

⁸² Van den Toren, ‘Human Evolution’, 19-20; Van den Toren, ‘Original Sin’, 206.

Zij vertrekken vanuit een soortgelijke vraag als Cornelis Graafland: 'Is er een zodanige vernieuwing van de gereformeerde theologie mogelijk, die aansluit bij de vragen en het geloofs- en denkklimaat van deze tijd en die toch kan worden beschouwd als een authentieke, eigentijdse gestalte van de klassiek-gereformeerde traditie?'⁸³ Menselijke evolutie is volgens deze groep theologen hierbij ten diepste niet problematisch, aangezien Adam en Eva niet essentieel zijn voor evangelie-waarheden.⁸⁴ Ook inzake de zondeval en de erfzonde is hun historiciteit niet noodzakelijk.⁸⁵ Een historische Adam en Eva zijn theologisch gezien volstrekt niet essentieel.⁸⁶ Essentieel is alleen dat de hele mensheid in zonde ligt en er dus sprake is van een universele behoefte aan verlossing.⁸⁷ Daaraan doet menselijke evolutie in het geheel niets af.⁸⁸ Ook zonder een historische Adam als de eerste mens en de veroorzaker van de zonde en de dood kunnen we prima stellen dat de dood en de zonde universeel zijn.⁸⁹

Om de universaliteit van de zonde en de dood te kunnen belijden hebben we Adam en diens zondeval dus niet per se nodig.⁹⁰ Een historische Adam en Eva zijn hiervoor geen vereiste.⁹¹ De historiciteit van de dood en opstanding van Christus is ook niet afhankelijk van die van Adam.⁹² Ook de universele menselijke behoefte aan een Verlosser vereist geen historische Adam.⁹³ De universaliteit van de menselijke zonde en de noodzaak van het kruis, worden volgens deze theologen volstrekt niet gecompromitteerd door menselijke evolutie.⁹⁴ Zolang mensen zondigen, hebben ze immers vergeving nodig. Die is er alleen in Jezus Christus. Het is, kortom, de historische realiteit van de zonden van de mensheid die Christus' kruisdood noodzakelijk maakt.⁹⁵ Derhalve vormt menselijke evolutie geen bedreiging voor de boodschap die wordt uitgedrukt met de zondeval en ook niet voor de universele menselijke noodzaak van verlossing door de kruisdood van Christus.⁹⁶ Het Evangelie van Jezus Christus is dus nadrukkelijk niet in het geding.⁹⁷ Het integreren van menselijke evolutie in de gereformeerde theologie is dan ook niet problematisch, al vergt dat wel de nodige herzieningen. Zo kan dan bijvoorbeeld niet langer vast worden gehouden aan de zondeval als een enkele gebeurtenis aan het begin van de mensheidsgeschiedenis en ook niet aan een erfzonde via afstamming van de hele mensheid van één eerste mensenpaar.⁹⁸

Menselijke evolutie vereist dus absoluut enkele bijstellingen. Sterker nog: integratie van menselijke evolutie vereist zonder meer een herijking van meerdere binnen de gereformeerde theologie belangwekkende noties.⁹⁹

⁸³ C. Graafland, *Bijbels en daarom gereformeerd*. Zoetermeer: Boekencentrum 2001, 16.

⁸⁴ Gregory A. Boyd, 'Whether or not there was a Historical Adam, our Faith is Secure'. In: Barrett and Caneday, *Four views*, 264.

⁸⁵ Harlow, 'After Adam', 191.

⁸⁶ Boyd, 'Whether or not there was a Historical Adam', 260.

⁸⁷ Harlow, 'After Adam', 191.

⁸⁸ Schneider, 'Recent Genetic Science', 203-204.

⁸⁹ Enns, *The Evolution of Adam*, 123.

⁹⁰ Andrew Pinent, 'Augustine, Original Sin, and the Naked Ape'. In: Rosenberg, *Finding Ourselves after Darwin*, 139.

⁹¹ Christopher M. Hays, 'A Nonhistorical Approach: The Universality of Sin without the Originating Sin'. In: Rosenberg, *Finding Ourselves after Darwin*, 187.

⁹² Enns, *The Evolution of Adam*, 123.

⁹³ Enns, *The Evolution of Adam*, 143.

⁹⁴ Keith B. Miller, 'An Evolving Creation: Oxymoron or Fruitful Insight?'. In: Keith B. Miller (ed.), *Perspectives on an Evolving Creation*. Grand Rapids: Eerdmans 2003, 9.

⁹⁵ Hays, 'A Nonhistorical Approach', 199.

⁹⁶ Denis Alexander, *Creation or Evolution. Do We Have to Choose?* Oxford: Lion Hudson Plc. 2008 (eBook), 205.

⁹⁷ Enns, *The Evolution of Adam*, xix.

⁹⁸ Harlow, 'After Adam', 191.

⁹⁹ Schneider, 'Recent Genetic Science', 197.

Dit is echter geheel in lijn met het adagium dat de gereformeerde kerk (en daarmee ook de gereformeerde theologie) steeds opnieuw gereformeerd dient te worden overeenkomstig het Woord van God. Dit gereformeerde adagium biedt de flexibiliteit die benodigd is voor de vanwege menselijke evolutie vereiste herziening van de gereformeerde theologie.¹⁰⁰ Zonder een historische zondeval verdwijnt de noodzaak van een Verlosser immers niet van het toneel. Deze noodzaak hangt immers niet af van een historische Adam en een historische zondeval, maar van de (empirisch waarneembare) realiteit dat alle mensen zondigen en sterven.¹⁰¹ Het is niet zozeer belangrijk *hoe* alle mensen zondaar zijn geworden, maar *dat* alle mensen zondaar zijn. Die notie wordt door menselijke evolutie niet ter discussie gesteld. Menselijke evolutie is volgens deze theologen dan ook zeker verenigbaar met gereformeerde theologie.

¹⁰⁰ Schneider, 'Recent Genetic Science', 199.

¹⁰¹ Schneider, 'Recent Genetic Science', 203-204.

2. De 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie

Hoe worden de zondeval en de erfzonde geduid in de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie? Dat is de vraag voor dit hoofdstuk. Voordat ik deze vraag inhoudelijk behandel, wordt gedefinieerd wat in dit onderzoek wordt verstaan onder gereformeerd. In de daaropvolgende paragrafen reconstrueer ik aan de hand van een achttal stellingen hoe in 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessies de zondeval en de erfzonde worden geduid.

2.1 Gereformeerde theologie

Er bestaan wezenlijk verschillende, en wellicht zelfs diametraal tegengestelde, definities van wat precies gereformeerd is. Daarom is het van belang vanaf het begin helder te zijn over wat in dit onderzoek precies wordt verstaan onder de aanduiding gereformeerd. Ik verhoud me daarvoor met name tot het recente voorstel van Van den Brink en Smits om de gereformeerde theologie te definiëren als een ‘stance’. Een stance bestaat uit meerdere onderling samenhangende leerstellingen, attitudes en dergelijke die in verschillende contexten tot verschillende zwaartepunten kunnen leiden.¹⁰² De vooronderstelling achter dit definitievoorstel is dat er binnen de gereformeerde theologische traditie zonder meer sprake is van continuïteiten en discontinuïteiten. Alleen door die beide te verdisconteren kan volgens Van den Brink en Smits worden voorkomen dat persoonlijke voorkeuren gaan resulteren in een (veel) te eenzijdige definiëring van de gereformeerde theologie.¹⁰³ Een ander voordeel is dat het bijvoeglijk naamwoord gereformeerd zo verstaan absoluut geen exclusiviteit behelst: typisch gereformeerde standpunten zijn geen exclusief gereformeerde standpunten. In en door andere tradities kunnen dezelfde standpunten worden gehuldigd of soortgelijke gedachtepatronen worden gehanteerd. Het typisch gereformeerde is volgens Van den Brink en Smits de intensiteit dan wel het urgentiegevoel dat in de gereformeerde theologie met deze standpunten of gedachtepatronen gepaard gaat.¹⁰⁴

De meest veelbelovende formulering om de kern van de gereformeerde stance uit te drukken is volgens Van den Brink en Smits het adagium dat al eerder de revue is gepasseerd: een gereformeerde kerk dient zich steeds weer te reformeren in lijn met het Woord van God. Dit adagium geeft volgens hen treffend uitdrukking aan de hartslag bij uitstek van de gereformeerde theologie: het diepgewortelde verlangen om (alleen) het Woord van God bepalend te laten zijn voor zowel de kerk als de theologie.¹⁰⁵ Tegelijk geeft dit adagium ook iets dynamisch aan de gereformeerde theologie. Het impliceert immers dat er nooit sprake zal kunnen zijn van een finale, universeel bindende versie van de gereformeerde theologie. Het is en blijft principieel mogelijk dat, om welke reden dan ook, herziening van de gereformeerde theologie benodigd is. Deze benodigde herziening moet volgens Van den Brink en Smits even serieus worden genomen als eerdere confessionele uitspraken. Ze komt immers voort uit de fundamentele vraag welk standpunt er moet worden ingenomen wanneer in een bepaalde kwestie de betrouwbaarheid en de geloofwaardigheid van het Evangelie op het spel staan.¹⁰⁶

¹⁰² Gijsbert van den Brink and Johan Smits, ‘The Reformed Stance. Distinctive Commitments and Concerns’. *Journal of Reformed Theology* 9.4 (2015), 339.

¹⁰³ Van den Brink and Smits, ‘The Reformed Stance’, 335-336.

¹⁰⁴ Van den Brink and Smits, ‘The Reformed Stance’, 340, 346.

¹⁰⁵ Van den Brink and Smits, ‘The Reformed Stance’, 342.

¹⁰⁶ Van den Brink and Smits, ‘The Reformed Stance’, 345-346.

Van den Brink en Smits hebben mij niet overtuigd. Dat de gereformeerde theologie zich steeds dient te reformeren in lijn met het Woord van God is mijns inziens zeker waar. Dit kan naar mijn mening echter niet betekenen dat men alle kanten uit kan theologiseren, zelfs diametraal tegengestelde standpunten in kan nemen ten opzichte van de traditie én toch gereformeerd blijft heten. Het gaat er juist om 'het (inhoudelijk) zelfde geloof te verwoorden op een manier die bij onze tijd past. Juist zo bewegen wij ons dan geheel in de lijn van onze gereformeerde vaders. (...) Sterker nog: alleen zo zijn we werkelijk en voluit gereformeerd!'¹⁰⁷ Van den Brink en Smits erkennen overigens ook – en daarin val ik hen bij – dat er grenzen zijn aan wat gereformeerd mag heten. Zij achten het zeer contra-intuïtief om iemand als gereformeerd te bestempelen, wanneer diegene nadrukkelijk afwijkt van het vroeg-gereformeerde belijden.¹⁰⁸

Bij de totstandkoming, afbakening en inhoud van dat vroeg-gereformeerde belijden nemen naar mijn overtuiging de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessies een zeer belangrijke positie in. Als men binnen de kaders van het historisch-gereformeerd belijden wil blijven, dient men mijns inziens zonder meer te theologiseren in lijn met de theologische beslissingen en uitgangspunten van deze confessionele traditie. Wanneer men daarvan afwijkt, kan men gereformeerd willen zijn, maar is men het niet in de (kerk)historische zin van het woord. Op grond van deze idee is in dit onderzoek aan deze confessionele traditie een criteriologische rol toebedeeld. Dat betekent dat Van den Brinks, Dekkers en Lamoureux' redeneringen en standpunten inzake de zondeval en de erfzonde worden gewaardeerd in het licht van hetgeen hierover is beleden door de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie, met het oog op de vraag in hoeverre deze redeneringen en standpunten in lijn zijn met het historisch-gereformeerde gedachtegoed. Waarmee – het is goed dat te benadrukken – niet gezegd is of menselijke evolutie verenigbaar is met het bijbels getuigenis. Het is goed mogelijk dat de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie hier niet één op één samenvalt met het bijbels getuigenis. Deze vraag valt echter buiten de vastgestelde scopus van dit onderzoek. In plaats daarvan leg ik me in dit onderzoek toe op een analyse van de duiding van de zondeval en de erfzonde in 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessies.¹⁰⁹

Bij dit alles plaats ik graag nog een persoonlijke kanttekening. Ik weet mijzelf verwant met de gereformeerde theologie. Dat betekent echter nadrukkelijk niet dat ik deze theologische traditie in dit onderzoek kritiekloos overneem. Ik herken me in de positionering van Graafland. Hij achtte het enerzijds van belang om ruimte te creëren 'voor een voluit bijbels geloof, dat niet wordt gehinderd door een vorm van theologisch en kerkelijk belijden, die in een bepaalde periode van de kerk- en theologiegeschiedenis is vastgelegd, ook al heeft die in het verleden een belangrijke betekenis gehad.' Anderzijds voerde hij een hartstochtelijk pleidooi voor het historisch-gereformeerde gedachtegoed: 'Daarin wil ik staan én gaan! Niet op een parallelweg dus, maar op de doorgaande weg van de orthodox-gereformeerde theologie. Daarom sta ik er ook op om erkend te worden als gereformeerd theoloog. Maar dan wel in deze zin: bijbels en dáárom gereformeerd! Niet omgekeerd: gereformeerd en dáárom bijbels'.¹¹⁰

¹⁰⁷ Graafland, *Bijbels en daarom gereformeerd*, 37.

¹⁰⁸ Van den Brink and Smits, 'The Reformed Stance', 337.

¹⁰⁹ Voor de beantwoording van deze vraag is gebruikgemaakt van een tweetal verzameluitgaven: *Reformierte Bekenntnisschriften* (RBS) en *Reformed Confessions of the 16th and 17th Centuries in English Translation* (RC). In de bibliografie zijn volledige titelgegevens opgenomen. In de meeste gevallen wordt verwezen naar RC. Alleen a;s de betreffende confessie alleen in RBS voorkomt, wordt verwezen naar RBS.

¹¹⁰ Graafland, *Bijbels en daarom gereformeerd*, 17.

Een bepalende vraag binnen dit onderzoek is of Van den Brinks, Dekkers en Lamoureux' evolutionaire duiding van de zondeval en de erfzonde conflicteren met 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessies. Die vraag laat zich niet eenvoudig beantwoorden. De belangrijkste reden hiervoor is dat menselijke evolutie en de theologische implicaties daarvan (vrijwel) geen issue waren voor de opstellers van de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessies. We doen deze opstellers en hun confessies dan ook geen recht wanneer we vanuit ons moderne verstaanskader op zoek gaan naar een visie op menselijke evolutie dan wel een doordenking van de theologische implicaties hiervan (zoals bijvoorbeeld de historiciteit van Adam en de zondeval). In plaats daarvan wordt in dit onderzoek geprobeerd inzichtelijk te maken om welke fundamentele beslissingen en uitgangspunten met betrekking tot de zondeval en de erfzonde het draait in de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie. Dat wordt gedaan aan de hand van enkele gedeelde beslissingen en uitgangspunten. Die worden onderbouwd vanuit meerdere confessies, indien mogelijk over lands- en eeuwgrenzen heen. Waarbij niet zozeer gestreefd is naar volledigheid, maar absoluut wel naar representativiteit.

2.2 Zondeval

Zonder afbreuk te doen aan de veelstemmigheid van de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessies is binnen deze traditie aangaande de zondeval zeker sprake van meerdere gedeelde theologische beslissingen en uitgangspunten. Het gaat dan in ieder geval om het volgende:

1. Adam is de allereerste mens.
2. De mens was oorspronkelijk oprecht.
3. De mens viel vrijwillig in de zonde.
4. Door de zondeval is de menselijke natuur gecorrumpeerd.

2.2.1 Adam is de allereerste mens

Valdés duidt in de *Catechismus van Valdés* (1549) de zondeval als een daad van de allereerste mens, Adam.¹¹¹ Ook de *Consensus van Geneve* (1552) ziet Adam als de eerste mens.¹¹² De *Kleine Catechismus van Emden* (1554) identificeert de zondeval als de overtreding van onze eerste voorouder. Daarmee wordt Adam ook in deze confessie gezien als de eerste mens.¹¹³

De *Geloofsbelijdenis van een Spaanse Gemeente* (1560/1561) verbindt Adams zondeval ook nadrukkelijk met de eerste mens.¹¹⁴ De *Heidelbergse Catechismus* (1563) spreekt in dit verband over 'de val en ongehoorzaamheid van onze eerste voorouders, Adam en Eva, in het paradijs'.¹¹⁵ De *Geloofsbelijdenis van Westminster* (1646) noemt Adam en Eva 'de wortel van de mensheid'.¹¹⁶ Uit deze verwijzingen – er zouden er nog veel meer genoemd kunnen worden – blijkt duidelijk dat Adam in de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessies zonder meer wordt beschouwd als de eerste mens aan het prilste begin van de mensheidsgeschiedenis. Het betreft hier een breed gedeeld theologisch uitgangspunt binnen deze confessionele traditie.

¹¹¹ RC Vol. 1, 529.

¹¹² RC Vol. 1, 773-774.

¹¹³ RBS Bd. 1/3, 305.

¹¹⁴ RC Vol. 2, 376-377.

¹¹⁵ RC Vol. 2, 772.

¹¹⁶ RC Vol. 4, 241-242.

2.2.2 De mens was oorspronkelijk oprecht

In veel 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessies wordt uitdrukking geven aan het uitgangspunt dat de mens oorspronkelijk oprecht was. Om dit uit te drukken wordt een veelheid aan woorden gebruikt. Hieronder volgt een representatief bedoelde opsomming:

- *Belijdenis van Basel* (1534): schuldeloos¹¹⁷
- *Eerste Helvetische Confessie* (1536): heilig¹¹⁸
- *Consensus van Geneve* (1552): perfect rechtvaardig¹¹⁹
- *Anglicaanse Catechismus* (1553): absolute gerechtigheid en perfecte heiligheid¹²⁰
- *Studentenconfessie van Geneve* (1559): volledig oprecht¹²¹
- *Franse Geloofsbelijdenis* (1559): zuiver en oprecht¹²²
- *Schotse Geloofsbelijdenis* (1560): perfect¹²³
- *Waldensische Geloofsbelijdenis* (1560): puur en perfect¹²⁴
- *Nederlandse Geloofsbelijdenis* (1561): goed, rechtvaardig en heilig¹²⁵
- *Belijdenis van Tarcal* (1562) en *Torda* (1563): goed en vrij van zonde¹²⁶
- *Heidelbergse Catechismus* (1563): rechtvaardig en heilig¹²⁷
- *Tweede Helvetische Confessie* (1566): gerechtigheid en heiligheid, goed en oprecht¹²⁸
- *Consensus van Sandomierz* (1570): goed en in alles volkomen deugdzaam¹²⁹
- *Geloofsbelijdenis van La Rochelle* (1571): zuiver, puur en zonder de minste vlek¹³⁰
- *Geloofsbelijdenis van Bohemen* (1575): volmaakte heiligheid en onschuld¹³¹
- *Geloofsbelijdenis van de Heidelbergse Theologen* (1607): heilig en goed¹³²
- *Dordtse Leerregels* (1619): rechtvaardig, zuiver en heilig¹³³
- *Geloofsbelijdenis van Midlands* (1655): rechtvaardig¹³⁴
- *Geloofsbelijdenis van de Waldenzen* (1655): puur en heilig¹³⁵

¹¹⁷ RC Vol. 1, 288.

¹¹⁸ RC Vol. 1, 344.

¹¹⁹ RC Vol. 1, 773-774.

¹²⁰ RC Vol. 2, 21-22.

¹²¹ RC Vol. 2, 127.

¹²² RC Vol. 2, 144-145.

¹²³ RC Vol. 2, 189.

¹²⁴ RC Vol. 2, 220-221.

¹²⁵ RC Vol. 2, 432-433.

¹²⁶ RC Vol. 2, 657-659.

¹²⁷ RC Vol. 2, 772.

¹²⁸ RC Vol. 2, 820-821.

¹²⁹ RC Vol. 3, 191.

¹³⁰ RC Vol. 3, 310-311.

¹³¹ RC Vol. 3, 409.

¹³² RC Vol. 4, 30.

¹³³ RC Vol. 4, 121.

¹³⁴ RC Vol. 4, 433.

¹³⁵ RC Vol. 4, 439.

2.2.3 De mens viel vrijwillig in de zonde

De mens viel volgens de *Belijdenis van Basel* (1534) 'willens en wetens in zonde'.¹³⁶ De opstellers van de *Eerste Helvetische Confessie* (1536) belijden in dit verband dat Adam puur door zijn eigen fout in de zonde viel.¹³⁷ De *Consensus van Geneve* (1552) stelt hieromtrent dat Adam puur uit eigen beweging is gevallen in de zonde.¹³⁸ De *Franse Geloofsbelijdenis* (1559) belijdt in dit verband dat Adam door eigen schuld in de zonde viel.¹³⁹ De *Hongaarse Confessio Catholica* (1562) stelt dat Adam 'niet noodzakelijkerwijs noch door dwang' zondigde. Hij koos daar vrijwillig voor.¹⁴⁰ De *Heidelbergse Catechismus* (1563) spreekt hier over 'moedwillige ongehoorzaamheid'.¹⁴¹ De *Consensus van Sandomierz* (1570) stelt dat Adam zijn oorspronkelijke goedheid en ware gehoorzaamheid vrijwillig prijs gaf toen hij viel in de zonde.¹⁴² De *Geloofsbelijdenis van Bohemen* (1575) stelt dat Adam vrijwillig en zonder dwang in de zonde viel.¹⁴³ Ook in de *Kleine Catechismus van Westminster* (1647) wordt in dit verband expliciet geleerd dat onze eerste voorouders, Adam en Eva, volstrekt vrijwillig vielen.¹⁴⁴

2.2.4 Door de zondeval is de menselijke natuur gecorrumpeerd

De *Belijdenis van Basel* (1534) legt een directe verbinding tussen de zondeval en de corruptie van de menselijke natuur.¹⁴⁵ De *Anglicaanse Catechismus* (1553) leert dat door Adams val de menselijke natuur is geïnfecteerd met de zonde, is gecorrumpeerd en ook totaal is aangetast.¹⁴⁶ Adam wordt door de *Studentenconfessie van Geneve* (1559) in dit kader beschouwd als 'de giftige bron van alle ellende'.¹⁴⁷ In zijn *Formulario* (1559) stelt Ragnoni dat de menselijke natuur door Adams val gecorrumpeerd is en verdorven.¹⁴⁸ In de *Geloofsbelijdenis van Beza* (1560) wordt gesteld dat de volledige corruptie van de menselijke natuur voortkomt uit de val in de zonde.¹⁴⁹ Volgens de *Negenendertig Artikelen* (1563) is er sinds Adams val sprake van een 'corruptie van de natuur van ieder mens'.¹⁵⁰ In de *Verklaring van Savoy* (1658) staat dat de menselijke natuur door de val 'volledig verontreinigd' werd.¹⁵¹

2.3 Erfzonde

Ook aangaande de erfzonde is binnen 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessies sprake van gedeelde theologische beslissingen en uitgangspunten. Het gaat dan om het volgende:

1. Elk mens stamt af van Adam.
2. De gecorrumpeerde menselijke natuur wordt alleen via voortplanting doorgegeven.
3. Elk mens wordt geboren als zondaar.
4. Elk mens is onderworpen aan de dood en de vloek.

¹³⁶ RC Vol. 1, 288.

¹³⁷ RC Vol. 1, 344.

¹³⁸ RC Vol. 1, 773-774.

¹³⁹ RC Vol. 2, 144-145.

¹⁴⁰ RC Vol. 2, 465.

¹⁴¹ RC Vol. 2, 772.

¹⁴² RC Vol. 3, 191.

¹⁴³ RC Vol. 3, 409.

¹⁴⁴ RC Vol. 4, 355.

¹⁴⁵ RC Vol. 1, 288.

¹⁴⁶ RC Vol. 2, 21-22.

¹⁴⁷ RC Vol. 2, 127.

¹⁴⁸ RC Vol. 2, 166-167.

¹⁴⁹ RC Vol. 2, 245-246.

¹⁵⁰ RC Vol. 2, 757.

¹⁵¹ RC Vol. 4, 465.

2.3.1 Elk mens stamt af van Adam

De *Inleiding van Zürich* (1523) verbindt de leer van de erfzonde expliciet met de stelling dat alle mensen geboren worden uit Adam.¹⁵² De *Grote Catechismus van Emden* (1551) stelt in dit kader dat alle mensen ‘begrepen waren in Adams lendenen’.¹⁵³ In de *Studentenconfessie van Geneve* (1559) wordt beleden dat Adam de gemeenschappelijke vader is van alle mensen.¹⁵⁴ In de *Kleine Catechismus van Westminster* (1647) wordt geleerd dat alle mensen delen in Adams overtreding, aangezien heel de mensheid van Adam afstamt.¹⁵⁵ De *Helvetische Consensusformule* (1675) duidt Adam aan als ‘hoofd en wortel’ van de gehele mensheid.¹⁵⁶

2.3.2 De gecorrumpeerde menselijke natuur wordt alleen via voortplanting doorgegeven

De *Fideo Ratio* (1530) leert dat de erfzonde betrekking heeft op ‘alle mensen die uit liefde tussen mannen en vrouwen zijn geboren’. Daarmee wordt de erfzonde dus verbonden met voortplanting.¹⁵⁷ Ook de *Inleiding van Zürich* (1523) expliciteert overigens al dat de erfzonde wordt overgedragen via voortplanting.¹⁵⁸ Hetzelfde geldt voor de *Grote Catechismus van Emden* (1551), waarin de terminologie van verwekken veelvuldig voorkomt.¹⁵⁹ De *Franse Geloofsbelijdenis* (1559) stelt dat al Adams nakomelingen delen in de erfzonde via voortplanting, niet door imitatie. Het gaat hier dan ook om een erfelijk gebrek.¹⁶⁰ De *Waldensische Geloofsbelijdenis* (1560) gebruikt (vrijwel) identieke verwoordingen.¹⁶¹

De *Geloofsbelijdenis van Beza* (1560) benadrukt ook dat de erfzonde via voortplanting wordt doorgegeven aan alle mensen.¹⁶² Hetzelfde geldt voor de *Geloofsbelijdenis van een Spaanse Gemeente* (1560/1561).¹⁶³ De *Nederlandse Geloofsbelijdenis* (1561) spreekt in dit verband over ‘een erfelijke ziekte, waarmee zelfs zuigelingen in de moederschoot geïnfecteerd zijn’. Het gaat nadrukkelijk om iets erfelijks, niet om iets dat wordt overgedragen door imitatie.¹⁶⁴ In de *Belijdenis van Tarcal* (1562) en *Torda* (1563) wordt gesproken over een universele smet en corruptie. Deze worden sinds Adam via voortplanting doorgegeven aan alle mensen.¹⁶⁵ De *Tweede Helvetische Confessie* (1566) spreekt over een ‘aangeboren verdorvenheid’. Deze wordt sinds onze eerste voorouders via voortplanting aan latere generaties overgedragen.¹⁶⁶ In de *Consensus van Sandomierz* (1570) wordt gesproken over ‘een aangeboren fout’.¹⁶⁷ De *Geloofsbelijdenis van Bohemen* (1573) stelt dat sinds Adam de zonde aangeboren en erfelijk is.¹⁶⁸ Volgens de *Tweede Geloofsbelijdenis van Londen-Amsterdam* (1596) worden alle mensen door Adams val in de zonde verwekt en geboren in ongerechtigheid.¹⁶⁹

¹⁵² RBS Bd. 1/1, 111-112.

¹⁵³ RC Vol. 1, 607.

¹⁵⁴ RC Vol. 2, 127.

¹⁵⁵ RC Vol. 4, 355.

¹⁵⁶ RC Vol. 4, 523.

¹⁵⁷ RC Vol. 1, 118-119.

¹⁵⁸ RBS Bd. 1/1, 111-112.

¹⁵⁹ RC Vol. 1, 607.

¹⁶⁰ RC Vol. 2, 144-145.

¹⁶¹ RC Vol. 2, 220-221.

¹⁶² RC Vol. 2, 245-246.

¹⁶³ RC Vol. 2, 376-377.

¹⁶⁴ RC Vol. 2, 432-433.

¹⁶⁵ RC Vol. 2, 657-659.

¹⁶⁶ RC Vol. 2, 820-821.

¹⁶⁷ RC Vol. 3, 191.

¹⁶⁸ RC Vol. 3, 331-333.

¹⁶⁹ RC Vol. 3, 750.

De *Dordtse Leerregels* (1619) leren dat alle mensen sinds Adam verdorven worden voortgebracht. Mensen raken verdorven door voortplanting van de verdorven menselijke natuur.¹⁷⁰ Het *Colloquium van Thorn* (1645) spreekt over een verdorvenheid en een zondige neiging die via voortplanting worden doorgegeven.¹⁷¹ Volgens de *Geloofsbelijdenis van Midlands* (1655) worden alle mensen door Adam 'gevormd in ongerechtigheid' en 'verwekt in zonde'.¹⁷² In de *Verklaring van Savoy* (1658) is opgenomen dat de verdorven menselijke natuur sinds Adam, de wortel van de mensheid, via voortplanting wordt doorgegeven aan alle latere generaties.¹⁷³

2.3.3 Elk mens wordt geboren als zondaar

De *Inleiding van Zürich* (1523) leert dat elk mens vanwege Adams val in zonde wordt ontvangen en geboren. Elk mens is vanaf het begin een zondaar.¹⁷⁴ In de *Catechismus van Calvijn* (1537) stelt Calvijn dat elk mens zondaar is vanaf de moederschoot.¹⁷⁵ Na zijn val in de zonde kon Adam volgens de *Grote Catechismus van Emden* (1551) onmogelijk nakomelingen verwekken die beter waren dan hijzelf: 'een zondaar met een perverse dispositie en natuur'. Derhalve worden alle mensen in zonde verwekt in de moederschoot en geboren als dienaren van de zonde en zonen van de toorn.¹⁷⁶ De *Consensus van Geneve* (1552) stelt dat alle mensen vanwege Adams val kinderen des toorn zijn. Adam bracht een 'eeuwige destructie' over zijn nageslacht.¹⁷⁷ De *Studentenconfessie van Geneve* (1559) stelt dat elk mens bij de geboorte wordt geïnfecteerd met de zonde.¹⁷⁸ De *Geloofsbelijdenis van een Spaanse Gemeente* (1560/1561) spreekt in dit verband over mensen 'als takken die uit een goddeloze wortel groeien en daarmee erfgenamen worden van de boze daden van onze vaders en delen in hun corruptie en veroordeling'.¹⁷⁹ De Hongaarse *Confessio Catholica* (1562) belijdt het zondaar-zijn van alle nakomelingen van Adam door te stellen dat na de val elk mens noodzakelijkerwijs zondigt.¹⁸⁰ De *Heidelbergse Catechismus* (1563) leert ook dat alle mensen sinds Adam in zonde worden ontvangen en geboren.¹⁸¹ Hetzelfde geldt voor de *Geloofsbelijdenis van Bohemen* (1573). De zonde neemt 'onze hele natuur in bezit'. Derhalve is elk mens per se een zondaar.¹⁸² Volgens de *Tweede Geloofsbelijdenis van Londen-Amsterdam* (1596) zijn alle mensen van nature kinderen van de toorn en dienaren van de zonde.¹⁸³ De *Geloofsbelijdenis van Midlands* (1655) belijdt in dezen dat alle mensen door Adam van nature kinderen van de toorn zijn.¹⁸⁴

2.3.4 Elk mens is onderworpen aan de dood en de vloek

De *Inleiding van Zürich* (1523) leert dat, aangezien een dode onmogelijk een levende kan baren, ieder mens vanwege Adams val onderworpen is aan de dood is en moet sterven.¹⁸⁵

¹⁷⁰ RC Vol. 4, 121.

¹⁷¹ RC Vol. 4, 211.

¹⁷² RC Vol. 4, 433.

¹⁷³ RC Vol. 4, 465.

¹⁷⁴ RBS Bd. 1/1, 111-112.

¹⁷⁵ RC Vol. 1, 357.

¹⁷⁶ RC Vol. 1, 607.

¹⁷⁷ RC Vol. 1, 773-774.

¹⁷⁸ RC Vol. 2, 127.

¹⁷⁹ RC Vol. 2, 376-377.

¹⁸⁰ RC Vol. 2, 465.

¹⁸¹ RC Vol. 2, 772.

¹⁸² RC Vol. 3, 331-333.

¹⁸³ RC Vol. 3, 750.

¹⁸⁴ RC Vol. 4, 433.

¹⁸⁵ RBS Bd. 1/1, 111-112.

Ook volgens de *Fideo Ratio* (1530) is het enkel vanwege de eerste zonde van Adam dat alle mensen (moeten) sterven.¹⁸⁶ Voor de opstellers van de *Belijdenis van Basel* (1534) is de mensheid zonder twijfel vanwege Adams zondeval aan de vloek – hier aangeduid als verdoemenis – onderworpen.¹⁸⁷ In de *Catechismus van Calvijn* (1537) wordt geleerd dat alle mensen zijn onderworpen aan de toorn en vergelding van God.¹⁸⁸ In de *Studentenconfessie van Geneve* (1559) wordt beleden dat de mens volledig oprecht is geschapen. Doordat Adam, de gemeenschappelijke vader van alle mensen, rebelleerde tegen God is van deze oorspronkelijke oprechtheid nu geen sprake meer. Adam is ‘de giftige bron van alle ellende’. Vanwege hem wordt elk mens vanaf de moederschoot vervloekt en verdoemd door God.¹⁸⁹

De *Franse Geloofsbelijdenis* (1559) stelt dat Adams val voor God de reden is ‘om het hele menselijke geslacht, tot ongebornen kinderen in de baarmoeder toe, schuldig te verklaren’. In die zin is sprake van een algehele corruptie en veroordeling vanwege Adams zonde.¹⁹⁰ Ook hier gebruikt de *Waldensische Geloofsbelijdenis* (1560) vrijwel identieke bewoordingen.¹⁹¹ In de *Geloofsbelijdenis van Beza* (1560) wordt gesteld dat elk mens al vanaf het allereerste begin van de conceptie een kind van toorn is en onderworpen is aan de tweede en eeuwige dood.¹⁹² In de *Belijdenis van Tarcal* (1562) en *Torda* (1563) wordt in dit verband gesteld dat alle mensen vanwege Adams val zijn onderworpen aan de eerste én aan de tweede dood.¹⁹³ De erfzonde is volgens de *Geloofsbelijdenis van La Rochelle* (1571) voldoende reden ‘voor de veroordeling van het hele menselijke geslacht, zelfs van kleine kinderen in de moederschoot’.¹⁹⁴

De *Geloofsbelijdenis van Bohemen* (1573) stelt dat door de zondeval de dood in alle mensen heerst, zelfs in degenen die nog niet zondigden.¹⁹⁵ Ook volgens de *Tweede Geloofsbelijdenis van Londen-Amsterdam* (1596) zijn alle mensen vanwege Adam onderworpen aan de dood.¹⁹⁶ De *Dordtse Leerregels* (1619) leren hier dat alle mensen in Adam gezondigd hebben en daarom onderhevig zijn aan de vloek en de eeuwige dood.¹⁹⁷ In de *Korte Geloofsbelijdenis van de Westminster Assembly* (1645) wordt gesteld dat alle mensen door Adam van nature kinderen van de toorn zijn. Ook zijn alle mensen vanwege Adam onderhevig aan de eeuwige dood.¹⁹⁸

Binnen de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie is inzake de hierboven gepresenteerde acht theologische beslissingen en uitgangspunten zonder meer sprake van verschillende zwaartepunten en nadrukken. Tegelijk is er ook onmiskenbaar sprake van een zekere ‘gereformeerde cadans’. Voortdurend keren deze theologische beslissingen en uitgangspunten terug. In meerdere gevallen zelfs in exact dezelfde verwoordingen, in veel andere gevallen met zeer vergelijkbare formuleringen. Deze gereformeerde cadans beperkt zich niet tot één eeuw of één land, maar gaat nadrukkelijk over eeuw- en landsgrenzen heen.

¹⁸⁶ RC Vol. 1, 118-119.

¹⁸⁷ RC Vol. 1, 288.

¹⁸⁸ RC Vol. 1, 357.

¹⁸⁹ RC Vol. 2, 127.

¹⁹⁰ RC Vol. 2, 144-145.

¹⁹¹ RC Vol. 2, 220-221.

¹⁹² RC Vol. 2, 245-246.

¹⁹³ RC Vol. 2, 657-659.

¹⁹⁴ RC Vol. 3, 310-311.

¹⁹⁵ RC Vol. 3, 331-333.

¹⁹⁶ RC Vol. 3, 750.

¹⁹⁷ RC Vol. 4, 121.

¹⁹⁸ RC Vol. 4, 203.

3. Gijsbert van den Brink

Hoe worden de zondeval en de erfzonde geduid door Gijsbert van den Brink? Dat is de vraag die in dit hoofdstuk centraal staat. Voordat ik deze vraag inhoudelijk behandel, introduceer ik de visie van Van den Brink inzake geloof en evolutie. Daarna bespreek ik zijn duiding van de zondeval en de erfzonde. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een analyse van Van den Brinks positie inzake de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie.

3.1 Geloof en evolutie

Van den Brink is van mening dat inzake geloof en evolutie de systematische theologie zich bezig dient te houden met 'realistisch prijslabelen'.¹⁹⁹ Het is, anders gezegd, de taak van de systematisch theoloog om na te gaan of geloof en evolutie op een fundamenteel niveau botsen.²⁰⁰ Dat is nodig om helder te krijgen of het mogelijk is de kern(en) van het geloof zonder betekenisverlies te handhaven binnen het hedendaagse evolutionaire wereldbeeld.²⁰¹ De vooronderstelling hierachter is dat het geloof voor christenen 'de bron [is] waaruit ze putten, de grond waarop ze staan, de lucht die ze inademen'. Daarom is het cruciaal om duidelijk te krijgen of het mogelijk is de evolutietheorie te verenigen met 'een op de Bijbel georiënteerd geloof'. Van den Brink is helder over de consequenties van het antwoord op deze vraag: als de evolutietheorie niet verenigbaar is met dit geloof, dan moet ze door de theologie sowieso worden afgewezen.²⁰² Dit wezenlijke spanningsveld maakt dat er redenen te over zijn om de theologische implicaties van menselijke evolutie te onderzoeken.²⁰³ Daarbij dient het primair te gaan om de vraag of het überhaupt mogelijk is 'de wetenschappelijke evolutietheorie in overeenstemming te brengen met een eerlijke lezing van het bijbelse getuigenis'.²⁰⁴

Van den Brinks methodische uitgangspunt bij het beantwoorden van deze vraag is '*dat we bij het interpreteren van de Bijbel de theologische inhoud moeten onderscheiden van het wereldbeeld waarin deze inhoud ingebed is*'.²⁰⁵ De theologische inhoud en het gehanteerde wereldbeeld vallen immers niet één op één samen.²⁰⁶ Ze zijn overigens ook niet gelijksoortig van waarde: de theologische inhoud is normatief, het wereldbeeld bijkomstig. Daardoor is het ook niet per se problematisch wanneer bijbelse uitspraken over de fysieke werkelijkheid botsen met wetenschappelijke inzichten.²⁰⁷ In die gevallen is het nodig 'de inbedding van de Bijbel in een antiek wereldbeeld zorgvuldig te onderscheiden van zijn theologische inhoud'. Dan wordt helder om welke 'onfeilbare geestelijke waarheden' het bijbels getuigenis draait.²⁰⁸ Ook dient steeds weer de vraag te worden gesteld of de traditionele interpretatie anno nu nog kan worden gehandhaafd of is gebaseerd op een inmiddels achterhaald wereldbeeld en derhalve (deels) aangepast dan wel ingewisseld dient te worden.²⁰⁹ Het doorslaggevende ijkpunt hierbij is niet de traditie, maar de strekking en bedoeling van het bijbels getuigenis.²¹⁰

¹⁹⁹ Gijsbert van den Brink, *En de aarde bracht voort. Christelijk geloof en evolutie*. Utrecht: Boekencentrum 2017, 19.

²⁰⁰ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 29.

²⁰¹ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 23.

²⁰² Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 13.

²⁰³ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 36.

²⁰⁴ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 113.

²⁰⁵ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 121-122.

²⁰⁶ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 139.

²⁰⁷ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 121-122.

²⁰⁸ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 128.

²⁰⁹ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 139.

²¹⁰ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 140.

3.2 Zondeval

Het bijbels getuigenis heeft volgens Van den Brink een ‘narratieve grondstructuur’.²¹¹ Deze begint ermee dat Adam en Eva nadat zij zijn geschapen in zonde vallen (de zondeval) en zo al hun nakomelingen met zonde besmetten (de erfzonde). Menselijke evolutie stelt beide dusdanig ter discussie dat het de vraag is of er iets overeind kan blijven van deze grondstructuur. Sterker: of ‘het meest precaire en kostbare van alles waar christenen in geloven: het reddingswerk van Jezus Christus’ wel kan worden gehandhaafd.²¹² De cruciale vraag is dus of menselijke evolutie überhaupt samen kan gaan ‘met een orthodoxe opvatting van het christelijk geloof, waarin de Bijbel gelezen wordt als gezaghebbende weergave van de concreet-historische weg die God met mensen gaat van schepping via val naar verlossing en voltooiing’.²¹³ Alleen het antwoord op deze fundamentele vraag mag volgens Van den Brink doorslaggevend worden geacht voor de gereformeerde receptie van menselijke evolutie.²¹⁴

Volgens Van den Brink is het zeker mogelijk om menselijke evolutie te aanvaarden én tegelijk vast te houden aan een historische Adam. Daarbij stelt hij dat er geen sprake kan zijn van een ‘biologisch afstammingsverband’ tussen Adam en alle mensen na hem. Adam en Eva zijn ook zeker niet de enige mensen op aarde geweest. Binnen de eerste populatie namen zij wellicht wel een bijzondere plaats in.²¹⁵ Zo bezien hoeft menselijke evolutie niet per se te leiden tot ontkenning van een historische Adam en Eva. Zij kunnen historisch worden geduid zolang we ‘hen niet beschouwen als de enige toenmalige mensen’. Van den Brink stelt daarbij voor Adam en Eva te beschouwen als ‘de leiders – of vanuit theologisch perspectief: de verbondshoofden – van de eerst groep mensen’. Deze populatie kreeg door God de keuze voorgelegd tussen ‘hun wellustige agressieve neigingen en de meer altruïstische disposities’ die ze hadden overgeërfd van hun voorouders. De eerste populatie koos voor het eerste – dat is de menselijke val in de zonde.²¹⁶ Hierbij is nadrukkelijk geen sprake van ‘opklimming’ of groei.²¹⁷

Het is volgens Van den Brink dus niet zo dat menselijke evolutie per se dwingt ‘het geloof in een historische zondeval los te laten’.²¹⁸ Bij de zondeval gaat het immers om ‘de overgang van de mens van een staat van onschuld naar een staat waarin de eerste zonde gevolgd werd door tal van andere zonden’. Oorspronkelijke perfectie dan wel oprechtheid zijn daarvoor absoluut geen vereiste.²¹⁹ De eerste mensen vielen namelijk niet ‘vanuit een staat van geestelijke perfectie’. Zij vielen ‘vanuit een staat van *schuldeloosheid*, aangezien ze niet eerder moreel verantwoordelijke wezens waren geweest’.²²⁰ Bij de zondeval gaat het er in de kern dus om dat de eerste populatie zelfstandig besloot om ‘zijn onschuld prijs te geven en zijn toekomst te verkwanselen’.²²¹ Deze beslissing van de eerste populatie dienen we volgens Van den Brink zeker niet ahistorisch te duiden – deze zondige keuze werd gemaakt in de geschiedenis.²²²

²¹¹ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 207.

²¹² Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 62-63.

²¹³ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 214-215.

²¹⁴ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 258.

²¹⁵ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 225-226.

²¹⁶ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 330-331.

²¹⁷ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 230.

²¹⁸ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 233-234.

²¹⁹ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 228.

²²⁰ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 239-240.

²²¹ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 229.

²²² Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 132-133.

Wie deze zondige beslissing ahistorisch duidt, komt volgens Van den Brink per se 'in allerlei gedachtecronkels terecht die de notie van een val niet serieus nemen en ook niet meer in continuïteit staan met het historische christendom'.²²³ Het gaat bij de zondeval volgens hem dus zeer zeker om een concreet gebeuren.²²⁴ Sterker: om een 'down-to-earth historische gebeurtenis'.²²⁵ Niet historisch in de zin 'dat ze zou zijn aan te tonen met historiografische middelen en standaarden'. Het is dan ook handiger over de val te spreken als 'gebeurtenis-achtig'. Het gaat bij de val immers om 'een oorspronkelijk gebeuren dat een catastrofale verandering veroorzaakt in onze verhouding tot God'.²²⁶ Een gebeuren dat waarschijnlijk niet in één enkel moment plaatsvond: 'het zal meer om een geleidelijk proces zijn gegaan dan om een gebeuren dat zich in een fractie van een seconde voordeed'. Dat laat onverlet dat 'dit proces ergens op een bepaalde plek en op een bepaald tijdsmoment begonnen' moet zijn.²²⁷

De zondeval is volgens Van den Brink een voor de theologie essentiële notie, aangezien we alleen met deze notie in staat zijn 'moreel kwaad uit te leggen als menselijke zonde in plaats van als een *fact of life*'.²²⁸ Daarom kunnen we 'het klassiek-christelijke geloof in de zondeval dus niet zomaar loslaten en denken dat dan verder alles hetzelfde blijft'.²²⁹ Sterker nog: we kunnen niet zonder de zondeval 'als we het christelijke verhaal willen blijven vertellen'. Van den Brink vindt het dan ook zeer terecht dat er zich 'momenteel een soort orthodoxie uit [lijkt] te kristalliseren rondom de nieuwe dogmatische regel: accepteer de evolutiebiologie, maar houd vast aan de zondeval'.²³⁰ Hij wijst in dit verband af dat 'dat wat we over onze evolutionaire achtergrond te weten zijn gekomen geen ruimte laat voor de zondeval'.²³¹ Het is immers zonder meer mogelijk om 'de klassieke notie van de val' te vertalen naar 'de context van een evolutionaire geschiedenis'. Met een dergelijke recontextualisatie wordt volgens Van den Brink ook in het geheel 'geen theologische grond prijs[gegeven] aan de wetenschap'.²³²

3.3 Erfzonde

Bij de erfzondeleer gaat het volgens Van den Brink om 'een hoeksteen van het christelijk geloof' die 'diepgeworteld [is] in zowel de Bijbel als de christelijke traditie'.²³³ De klassieke erfzondeleer geeft volgens hem uitdrukking aan 'onze universele, radicale, totale, effectieve, niet-oorspronkelijke, erfelijke en schuldig-makende neiging tot zondigen'. Daarmee is sprake van zeven 'min of meer samenhangende aannames':

1. Universeel: elk mens zondigt.
2. Radicaal: elk mens heeft vanaf het begin van het leven een geneigdheid tot zondigen.
3. Totaal: deze geneigdheid raakt écht alle menselijke vermogens.
4. Effectief: deze geneigdheid is de bron waaruit bij alle mensen daadzonden opkomen.

²²³ G. van den Brink, 'Hoe nu verder?'. *Kontekstueel* 32.2 (2017), 24.

²²⁴ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 228.

²²⁵ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 136.

²²⁶ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 230-231.

²²⁷ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 239.

²²⁸ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 231-232.

²²⁹ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 227-228.

²³⁰ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 232-233.

²³¹ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 235-236.

²³² Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 241-242.

²³³ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 250.

5. Niet-oorspronkelijk: deze geneigdheid behoort niet tot de oorspronkelijke constitutie, maar is veroorzaakt door de eerste zonde aan het begin van de mensheidsgeschiedenis.
6. Erfelijk: deze geneigdheid wordt aan alle latere generaties doorgegeven via voortplanting.
7. Schuldig-makend: in samenhang met deze geneigdheid wordt ook de schuld van de eerste zonde via voortplanting overgedragen aan alle latere generaties. Daarom verdienen alle mensen het oordeel, zelfs wanneer zij nog geen dadelijke zonden hebben begaan.²³⁴

Hedendaagse evolutiebiologische inzichten dwingen ons volgens Van den Brink dit netwerk van aannames door te vertalen c.q. te recontextualiseren. Dat betekent nadrukkelijk niet dat we afstand dienen te nemen van de klassieke erfzondeleer. Integendeel, de kern daarvan kan zonder meer worden gehandhaafd.²³⁵ Zo worden aanname 1-4 vrijwel niet aangetast door menselijke evolutie. Het is zeker mogelijk dat er theologische redenen zijn om deze aannames ter discussie te stellen, maar ze worden door menselijke evolutie niet of nauwelijks geproblematiseerd.²³⁶ Van aanname 6 geldt zelfs dat deze wordt versterkt door menselijke evolutie. Menselijke evolutie maakt het immers veel aannemelijker ‘dat we tal van neigingen tot zondig gedrag van onze voorouders geërfd hebben’. Een vervolgvraag is dan nog wel of deze neigingen in een evolutionair denkkader als zondig kunnen worden bestempeld. In ieder geval is ‘de meest rigide variant van de erfzondeleer, volgens welke het pure *bezit* van bepaalde driften ons schuldig maakt’ moeilijk te verenigen met menselijke evolutie. Deze opvatting is volgens Van den Brink echter ook moeilijk verenigbaar met het bijbels getuigenis. De klassieke opvatting dat de mens niet alleen verantwoordelijk is voor zijn ‘feitelijke gedrag’ maar daarnaast ook voor zijn ‘onderliggende begeerten’, is goed verenigbaar met het bijbels getuigenis. Deze opvatting wordt door menselijke evolutie ook niet ter discussie gesteld.²³⁷

Aanname 7 is volgens Van den Brink ‘vanwege theologische motieven zeer omstreden’. Vanuit de evolutiebiologie zijn er echter geen zwaarwegende dan wel doorslaggevende redenen om deze aanname af te wijzen. Wel roept menselijke evolutie hier de belangwekkende vraag op of ‘er een verschil bestaat tussen de vraag of overgeërfde disposities van zondigende voorouders ons schuldig maken en de vraag of overgeërfde, niet-zondige disposities van voormenselijke wezens dat doen’.²³⁸ Uiteindelijk stelt menselijke evolutie van de klassieke erfzondeleer volgens Van den Brink dus alleen aanname 5 serieus ter discussie.²³⁹ Het lijkt evolutiebiologisch gezien immers onmogelijk om de erfzonde te herleiden tot ‘de overtreding van een solitair opererend eerste mensenpaar’. Tegelijk is het ook in het geval van menselijke evolutie zeer zeker mogelijk ‘dat het allemaal begon met de zonde van één man; die zonde leidde tot een keten van reacties als gevolg waarvan de zonde zich razendsnel onder de mensheid verspreidde’. Theologisch gezien is het volgens Van den Brink overigens om het even of de eerste zonde begaan is door één enkel mensenpaar of door een groep mensen.²⁴⁰ Waar het om draait is dat ‘ooit, ergens, de eerste menselijke zonde heeft plaatsgevonden’.²⁴¹

²³⁴ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 246-247.

²³⁵ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 251-252.

²³⁶ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 252-253.

²³⁷ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 253-254.

²³⁸ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 254-255.

²³⁹ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 251-252.

²⁴⁰ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 257-258.

²⁴¹ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 255-256.

Bij de voorgestelde recontextualisatie van de klassieke erfzondeleer binnen een evolutionair denkkader, blijft het volgens Van den Brink wel een vraag hoe ‘de neiging zich af te keren van God zich sinds de zondeval op de een of andere wijze “horizontaal” verspreidde binnen de eerste populatie en “verticaal” naar alle volgende generaties van de menselijke soort’.²⁴² Het is mogelijk ‘dat de neiging zich van God af te keren door moreel kwaad te begaan uitermate snel om zich heen gegrepen heeft, op vergelijkbare manieren als we dat vandaag de dag vaak zien gebeuren’.²⁴³ Menselijke evolutie vereist inzake de erfzondeleer dan ook niet meer dan ‘enkele bijstellingen aan bepaalde klassieke uitwerkingen van de erfzondeleer’.²⁴⁴ Alles wat nodig is, is ‘een recontextualisering van relevante delen van de leerstellige traditie binnen een evolutionair kader’. Het ‘prijkaartje voor het serieus nemen van de hedendaagse evolutiewetenschap’ is ook hier dus ‘aanzienlijk minder hoog’ dan veelal is gesteld.²⁴⁵ Het is volgens Van den Brink dan ook zeer onterecht om menselijke evolutie af te wijzen vanwege onverenigbaarheid met de erfzondeleer. Hetzelfde geldt overigens voor afwijzing van de erfzondeleer vanwege onverenigbaarheid met menselijke evolutie.²⁴⁶ Men kan zeker theologische redenen hebben om de erfzondeleer af te wijzen, maar geen evolutiebiologische. De conclusie van Van den Brink: menselijke evolutie en de erfzonde(leer) zijn verenigbaar.²⁴⁷

3.4 Stellingname

Van den Brink is er op grond van het voorgaande van overtuigd dat het voor de gereformeerde theologie mogelijk is te komen tot ‘een constructieve verhouding met de wetenschappelijke evolutietheorie’.²⁴⁸ Dat is ook nodig, aangezien de evolutietheorie sterke wetenschappelijke papieren heeft.²⁴⁹ Het gaat om niet minder dan ‘een majeure wetenschappelijke ontwikkeling die zich niet meer laat ignoreren’.²⁵⁰ Het is dan ook ‘onverstandig de evolutietheorie en de theorie van gemeenschappelijke afstamming af te wijzen’.²⁵¹ Van den Brink is het dus fundamenteel oneens met de veelgehoorde stelling dat ‘een bijbelgetrouw christen niet anders kan dan de evolutietheorie de rug toekeren’.²⁵² Het is immers niet zo dat ‘een evolutionaire geschiedenis van de mens geen ruimte [laat] voor het evangelie van verzoening en verlossing door het werk van Jezus Christus en daarom ook niet voor de persoon van Christus als Verlosser’.²⁵³ Anders gezegd: ‘ook wanneer we uitgaan van een evolutionaire geschiedenis, blijft het Evangelie van de verzoening van onze schuld daarom precies datgene wat wij ten diepste nodig hebben.’²⁵⁴ Van den Brink wil dan ook niets weten van de veelvuldig in het 21ste-eeuwse debat in stelling gebrachte ‘dominotheorie’, die in de kern erop neer komt dat ‘acceptatie van de evolutietheorie uiteindelijk niets onaangetast zal laten, maar het ene na het andere onderdeel van de christelijke leer zal doen omvallen’.²⁵⁵

²⁴² Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 245-246.

²⁴³ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 256-257.

²⁴⁴ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 251-252.

²⁴⁵ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 257-258.

²⁴⁶ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 249-250.

²⁴⁷ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 330-331.

²⁴⁸ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 21.

²⁴⁹ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 17.

²⁵⁰ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 340-341.

²⁵¹ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 212-213.

²⁵² Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 110.

²⁵³ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 258-259.

²⁵⁴ G. van den Brink, ‘Het hek van de dam? (Evolutiegesprek 2)’. *De Wekker* 09-10-2015, 8.

²⁵⁵ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 141.

Tegelijk erkent Van den Brink dat aanvaarding van menselijke evolutie niet vanzelfsprekend is voor de gereformeerde theologie. Het verzet ertegen is immers ‘nergens zo geprononceerd en gearticuleerd uitgewerkt’ als binnen deze traditie.²⁵⁶ Sterker: Darwin kan beschouwd worden als ‘het grote trauma van het protestantisme’ en zeker van het gereformeerd protestantisme. Dat is onterecht, aangezien juist de gereformeerde theologie noties behelst die een constructieve omgang met menselijke evolutie mogelijk maken. Van den Brink doelt dan vooral op de nadruk op de noodzaak om ‘altijd weer ge-re-formeerd [te] worden naar het Woord van God’. Dit impliceert dat de gereformeerde theologie principieel altijd openstaat voor mogelijkheden ‘om nog beter te verstaan waar het in de Bijbel wel en waar het niet op aankomt’.²⁵⁷ Zo bezien is het geen probleem om ‘gevestigde interpretaties van de Bijbel te heroverwegen in het licht van nieuwere wetenschappelijke ontdekkingen’.²⁵⁸

Van den Brink is er van overtuigd dat het ‘hart van het evangelie’ absoluut niet wordt bedreigd door menselijke evolutie. Christus’ verzoeningswerk is immers niet afhankelijk van ‘de manier waarop we zondaar geworden zijn, maar van het feit dat we zondaars zijn’. Dit feit komt in het geheel niet op losse schroeven te staan door menselijke evolutie. Sterker nog: ‘onze evolutionaire achtergrond *onderstreept* juist de ernst van onze zondigheid (zowel in de zin van onze zondige daden als onze zondige staat) en daarmee onze behoefte aan reële verlossing’.²⁵⁹ Daarmee zijn de theologische implicaties van menselijke evolutie eerder positief dan negatief.²⁶⁰ Om het met Van den Brink te zeggen: ‘als de leer van onze verlossing in Christus ten slotte op enigerlei wijze beïnvloed wordt door evolutiedenken, dan is het uitsluitend omdat de reikwijdte daarvan nog veel groter is dan we ons vaak voorstellen’.²⁶¹

Van den Brink stelt ook dat menselijke evolutie kan leiden tot herontdekking van verborgen evangelie-waarheden.²⁶² Er is volgens hem in ieder geval geen sprake van ‘principiële onverenigbaarheid’.²⁶³ De grondstructuur van het bijbels getuigenis wordt door menselijke evolutie namelijk niet aangetast.²⁶⁴ Het is mogelijk de gereformeerde zondeleer evolutionair te recontextualiseren op een wijze die ‘met recht het stempel “orthodox” mag dragen’. Ook na aanvaarding van menselijke evolutie blijft het immers ‘draaien om menselijke zwakheid en vergankelijkheid tegenover goddelijke glorie en verhevenheid en om menselijke zonde tegenover goddelijke genade, vergeving en vernieuwing’.²⁶⁵ Van den Brinks stellingname is dus dat menselijke evolutie zeker verenigbaar is met de gereformeerde theologie.²⁶⁶ Anders gezegd: ‘Het hele gebouw van de klassieke theologie (inclusief haar historische claims) kan volgens van den Brink ook na aanvaarding van de evolutietheorie overeind blijven staan’.²⁶⁷

²⁵⁶ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 24-25.

²⁵⁷ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 26-27.

²⁵⁸ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 136-137.

²⁵⁹ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 258-259.

²⁶⁰ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 108-109.

²⁶¹ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 330-331.

²⁶² Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 262.

²⁶³ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 333-334.

²⁶⁴ G. van den Brink, ‘Overweeg geleide evolutie’. *De Waarheidsvriend* 17-04-2015, 6-8.

²⁶⁵ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 340-341.

²⁶⁶ Hiermee wijkt Van den Brink fundamenteel af van een eerder ingenomen positie. Eerder stelde hij namelijk dat menselijke evolutie niet verenigbaar is ‘met de structuur en inhoud van het christelijk geloof’ en de gereformeerde theologie aangezien ze ‘geen ruimte laat voor (...) een historische zondeval’. Zie Gijsbert van den Brink, ‘Schepping en christelijk geloof: een systematisch-theologische verkenning’. In: Cees Dekker, Ronald Meester en René van Woudenberg (red.), *En God beschikte een worm. Over schepping en evolutie*. Kampen: Ten Have 2006³.

²⁶⁷ Dekker, *Dit broze bestaan*, 189.

4. Willem Maarten Dekker

Hoe worden de zondeval en de erfzonde geduid door Willem Maarten Dekker? Dat is de vraag die nu centraal staat. Voordat ik deze vraag inhoudelijk behandel, introduceer ik de visie van Dekker inzake geloof en evolutie. In de twee volgende paragrafen bespreek ik zijn duiding van de zondeval en de erfzonde. Daarna volgt ten slotte een analyse van Dekkers positie met betrekking tot de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie.

4.1 Geloof en evolutie

Dekker acht het wenselijk om afscheid te nemen van ‘traditionele dogmatische manieren van verstaan van de Schrift’.²⁶⁸ Ook inzake menselijke evolutie. Dat betekent echter niet dat de theologie zich dient te richten naar hedendaagse natuurwetenschappelijke inzichten. Sterker nog: het is problematisch om theologische concepten natuurwetenschappelijk te benaderen. Het resultaat zal altijd onbevredigend zijn: ‘ofwel dit theïstische project slaagt, maar het oorspronkelijke geloof is daarmee verlaten; ofwel dit project slaagt niet, en wij komen in het atheïsme terecht’. In plaats daarvan dienen geloof en theologie hun eigen plaats weer in te nemen. Dan zal er sprake zijn van een ‘legitieme tweeheid’: de natuurwetenschappen en het geloof hebben immers een eigenstandig kennisdomein, spreken een eigen taal, representeren een eigen levensvorm en hebben een eigen rationaliteit.²⁶⁹ Het is dan ook van belang ze niet te vermengen en ze ook niet tot elkaar te herleiden. Achter beide werkwijzen gaat namelijk de foutieve vooronderstelling schuil dat ‘de ene taal meer waar zou zijn dan de andere’.²⁷⁰ Een belangrijke implicatie van Dekkers visie is dat er niet maar één manier is ‘om de werkelijkheid te begrijpen’.²⁷¹ De wetenschap en het geloof verhouden zich namelijk tot dezelfde werkelijkheid. Er is sprake van ‘een werkelijkheid die slechts met behulp van twee talen begrepen kan worden’. Daarom is ‘loskoppelen van geloof en wetenschap’ geen optie.²⁷² Gezien de tweeheid van geloof en wetenschap is het juist van belang de ‘theologische implicaties van de evolutietheorie te doordenken’ – ook inzake de zondeval en de erfzonde.²⁷³

4.2 Zondeval

Menselijke evolutie kan volgens Dekker per definitie niet samengaan met een historische interpretatie van de zondeval.²⁷⁴ Een historische zondeval is in de hedendaagse evolutiebiologie namelijk volstrekt ‘ondenkbaar’. Een historische val kan alleen samengaan met menselijke evolutie ‘als men (1) het Godsbesef historisch kan localiseren als voorafgaand aan het moreel besef; (2) de zondeval niet alleen als ontstaan van moreel besef, maar ook als Godsvervreemding historisch kan localiseren; (3) de volgorde van éérst zonde en dán dood en vloek historisch kan aantonen’. Aangezien dit onmogelijk is, kan een historische duiding van de zondeval niet langer worden gehandhaafd. Het gaat bij de zondeval dus niet om ‘historische gebeurtenissen’ of ‘geschiedschrijving’ maar om ‘narratieve antropologie en theologie’.²⁷⁵

²⁶⁸ Willem Maarten Dekker, *Dit broze bestaan. Over het geloof in God de Schepper*. Utrecht: Boekencentrum 2017, 12.

²⁶⁹ Dekker, *Dit broze bestaan*, 17-18.

²⁷⁰ Dekker, *Dit broze bestaan*, 21.

²⁷¹ Dekker, *Dit broze bestaan*, 19.

²⁷² Dekker, *Dit broze bestaan*, 20-21.

²⁷³ Dekker, *Dit broze bestaan*, 198.

²⁷⁴ Dekker, *Dit broze bestaan*, 192-193.

²⁷⁵ Dekker, *Dit broze bestaan*, 81-82.

Tegelijk wordt de zondeval niet opgegeven door Dekker. Hoewel de historiciteit ervan moet worden afgewezen, dienen we volgens hem vast te houden aan een 'theologie van de zondeval'.²⁷⁶ Bij de zondeval gaat het immers om een 'onhistorische waarheid'.²⁷⁷ Dat er geen sprake is geweest van een historische val, betekent dus niet dat de val 'onwaar zou zijn'. Met de zondeval wordt iets uitgedrukt 'dat honderd procent waar is, maar niet in de historicistische zin'.²⁷⁸ Hierbij speelt mee dat de zondeval voor Dekker theologisch gezien onmisbaar is. Het is immers de zondeval die inzichtelijk maakt dat de mens 'fundamenteel niet aan zijn bestemming beantwoordt'. De zondeval is derhalve essentieel 'in de taalspelen van mythologie en (theologische) antropologie, maar absoluut niet in dat van geschiedschrijving en biologie'. Bij dit alles is het niet problematisch dat de zondeval tegelijk noodzakelijk én ondenkbaar is: noodzakelijk voor de theologie, ondenkbaar binnen de evolutiebiologie. Het is wel problematisch om de zondeval in te brengen in de evolutiebiologie. Het onvermijdelijke resultaat hiervan is immers dat we de zondeval kwijtraken als theologisch begrip.²⁷⁹ Ook is het problematisch om de zondeval te verbannen uit de theologie 'omdat het [begrip] niet in de evolutietheorie past'. In beide situaties wordt een 'categoriefout' begaan.²⁸⁰ Om een dergelijke categoriefout te voorkomen ontkent Dekker dat de zondeval een 'eenmalige historische werkelijkheid' betreft én houdt hij vast aan 'de werkelijkheid van de zondeval'.²⁸¹

De val in de zonde is volgens Dekker overigens minder absoluut geweest dan 'in de traditionele interpretatie wordt voorgesteld'.²⁸² Er is namelijk sprake van een geleidelijk vallen: 'Uit alles blijkt dat de mens is gevallen, maar niet op een enkel moment'.²⁸³ Gedurende dit proces verliest de mens 'de meest oorspronkelijke onschuld'.²⁸⁴ Daarmee gaat het bij dit vallen om 'ware menswording, het ontstaan van vrijheid'. Want 'waar de mens voor de zondeval goed en kwaad van buiten kende, bezat hij na de zondeval kennis hierover van binnen'. Derhalve is er eigenlijk geen sprake van vallen: 'het is niet zo dat de mens valt, dus nog minder wordt dan hij was, en nog verder van God verwijderd is dan eerst. Door de overtreding klimt hij op, wordt hij nog meer dan hij was, en komt hij naast God te staan'. Tegelijk stelt Dekker: 'de klim *is* de val'. Door te zondigen heeft de mens zichzelf namelijk 'iets toegeëigend dat te groot voor hem is'. Dekker doelt dan concreet op de ervaringskennis van goed en kwaad.²⁸⁵ De mens heeft overigens vrijwillig voor de zonde gekozen. Dat impliceert dat 'het wezenlijke en het noodzakelijke in de mens niet samenvallen'. Hier is derhalve sprake van niet-historische contingentie: het is voor de mens nooit noodzakelijk om 'te zondigen, maar hij doet het van den beginne'. Tegelijk functioneert de zonde als menselijke zelfbepaling: 'in de zonde bepalen we onszelf als zondaren. In deze zelfbepaling zijn wij wie we zijn'.²⁸⁶ Sterker nog: de zonde is in wezen 'de enige voluit menselijke bijdrage aan de geschiedenis'.²⁸⁷

²⁷⁶ Dekker, *Dit broze bestaan*, 81.

²⁷⁷ Dekker, *Dit broze bestaan*, 45.

²⁷⁸ Dekker, *Dit broze bestaan*, 79.

²⁷⁹ Dekker, *Dit broze bestaan*, 81-82.

²⁸⁰ Dekker, *Dit broze bestaan*, 84.

²⁸¹ Dekker, *Dit broze bestaan*, 81-82.

²⁸² Dekker, *Dit broze bestaan*, 55.

²⁸³ Dekker, *Dit broze bestaan*, 99.

²⁸⁴ Dekker, *Dit broze bestaan*, 55.

²⁸⁵ Dekker, *Dit broze bestaan*, 56-57.

²⁸⁶ Dekker, *Dit broze bestaan*, 99.

²⁸⁷ Dekker, *Dit broze bestaan*, 66-67.

Voor deze bijdrage hoeft de mens zich volgens Dekker helemaal niet te schamen. 'De zonde [is] het enige waar we echt trots op kunnen zijn'. De zonde is immers 'de enige bijdrage aan de geschiedenis waarvan de mens kan zeggen: die is geheel van ons'.²⁸⁸ De 'echte zonde' is dus niet zozeer dat Adam en Eva nemen 'van het verbodene, maar het feit dat zij zich daarna voor God verbergen'. Het was verantwoordelijker geweest om te zeggen: 'Hier staat de zondaar! Hier ben ik!' Dat is waarin de mens na de zondeval volgens Dekker zijn grootheid in kan tonen: 'vrije schuldbetekenis'. 'Zoekt u een zondaar? Hier is hij'.²⁸⁹ De zondeval is in zekere zin ook 'de enige grond' die mensen hebben 'om tegenover God te gaan staan'. Want 'in de zonde zijn wij in die zin het meest mens'.²⁹⁰ God kan ook niet om de zondeval heen. Sterker: de zondeval is 'de eigenlijke grond van de verbondsgeschiedenis'. Als de mens niet in de zonde zou zijn gevallen zou er immers helemaal geen verbondsgeschiedenis nodig zijn geweest.²⁹¹

4.3 Erfzonde

Adam en Eva zijn volgens Dekker 'elke man en vrouw'. Derhalve gaat het in de eerste hoofdstukken van Genesis absoluut om 'echte mensen, historische mensen, mensen van vlees en bloed'. Genesis verhaalt volgens Dekker absoluut ook over de 'eerste mensen, hoe ze ook heetten en wanneer ze ook leefden'. Want als Adam elke man is, dan is hij 'zeker óók de eerste mens'. Tegelijk is Adam volgens Dekker meer dan de eerste mens. Want 'als Adam gewoon een ander was, dan ging zijn geschiedenis ons in feite niet aan'.²⁹² Als Adam en Eva alleen de eerste mensen zijn, is hun uitgangssituatie wezenlijk anders dan die van alle mensen na hen: 'zij waren echt vrij, maar wij zijn besmet met de erfzonde'. Dat zou betekenen dat mensen gestraft worden 'voor iets wat iemand anders weet ik het hoe lang geleden gedaan heeft'. Op dit punt is de klassieke theologie naar Dekkers mening op z'n zachtst gezegd ambivalent. Enerzijds leert ze 'dat wij ín Adam gezondigd hebben, en dat Adam dus niet een mens was als wij, niet een individu, maar dé mens'. Anderzijds wordt dit bovenhistorische karakter van Adam in feite ongedaan gemaakt 'door de historisering, waarin Adam toch weer als individu verschijnt, waardoor het probleem ontstaat hoe de eerste zonde dan overgeërfd wordt'.²⁹³

Wat volgens Dekker minimaal over de mens moet worden gezegd is dat hij een zondaar is. Dat geldt voor alle mensen na Adam en Eva, maar ook voor Adam en Eva zelf. Alle mensen, dus ook Adam en Eva, 'zijn van één lap gescheurd'.²⁹⁴ Anders gezegd: 'alle mensen zijn gevallen, alle mensen zijn één in hun schuld en verlorenheid en afhankelijkheid van Christus'.²⁹⁵ De klassieke erfzondeleer is volgens Dekker dus niet zozeer onjuist, maar wel te beperkt toegepast op 'alleen Adams nakomelingen'. Adam valt er zelf ook onder. De erfzonde drukt immers uit dat alle mensen niet alleen 'zonde doen, maar ook zondaar zijn'. Dit wordt bedoeld wanneer over de zonde wordt gesproken als 'tweede natuur'. Dat impliceert dat de zonde 'niet een bijkomstigheid [is], alsof er ook mensen zouden kunnen leven die geen zondaar zijn. De zonde is iets dat voortdurend meedoet in al ons dromen, denken, spreken of doen'.²⁹⁶

²⁸⁸ Dekker, *Dit broze bestaan*, 87.

²⁸⁹ Dekker, *Dit broze bestaan*, 101.

²⁹⁰ Dekker, *Dit broze bestaan*, 87.

²⁹¹ Dekker, *Dit broze bestaan*, 101.

²⁹² Dekker, *Dit broze bestaan*, 82-83.

²⁹³ Dekker, *Dit broze bestaan*, 86.

²⁹⁴ Dekker, *Dit broze bestaan*, 88-89.

²⁹⁵ Dekker, *Dit broze bestaan*, 202.

²⁹⁶ Dekker, *Dit broze bestaan*, 88-89.

Door de zonde te duiden als tweede natuur wordt volgens Dekker uitgesloten 'dat het kwaad eigenlijk bij de wereld hoort' of 'op conto van een satan geschreven' kan worden. Het problematische van beide is dat 'de mens de zonde nooit echt als zijn eigendom [beschouwt], juist omdat hij er tot zijn oren inzit'.²⁹⁷ Daarmee zouden we 'niet alleen verlost [moeten] worden uit deze wereld, maar ook van deze wereld' of aan het kwaad moeten wennen totdat we daarvan verlost worden. In plaats daarvan is bijbels gesproken 'de zonde niet noodzakelijk'. Daardoor kan 'de zonde veel sterker als eigendom van de mens beleefd' worden.²⁹⁸ De erfzonde gaat immers 'niet automatisch van het ene geslacht over op het andere'. Er is sprake van toerekening: 'God wil dat de zonde overgaat van de ene op de andere generatie'.²⁹⁹ De zonde is 'van een mogelijkheid een doem geworden' – dat wil met erfzonde uitgedrukt zijn.³⁰⁰

4.4 Stellingname

Volgens Dekker wordt het geloof alleen ondermijnd wanneer 'aangetoond [kan] worden dat Jezus geen Joodse man was, die omstreeks het jaar 30 buiten Jeruzalem gekruisigd is'. Zolang gehandhaafd kan worden dat Jezus in de geschiedenis gekruisigd is, kan het geloof dus probleemloos worden geherinterpreteerd. Derhalve heeft het geloof niets te duchten van menselijke evolutie.³⁰¹ Tegelijk schetst menselijke evolutie 'een totaal ander beeld van de mens dan het klassieke christendom' doet. De oproep om God lief te hebben met het verstand behelst volgens Dekker echter dat we desondanks een open houding innemen.³⁰² Dekker juicht het dan ook toe dat in gereformeerde kringen recentelijk in toenemende mate sprake is van openheid in dezen.³⁰³ Zelf staat hij er principieel in: 'als je met je verstand oprecht ergens van overtuigd bent geraakt, door onderzoek, dan moet je dat ook willen weten, en gewoon oprecht naar wegen willen zoeken hoe je dat met geloof kunt verbinden'. Christenen zijn volgens hem dan ook onredelijk wanneer ze menselijke evolutie afwijzen. Ze kunnen 'onder de huidige omstandigheden niet anders dan de evolutietheorie (als natuurwetenschappelijke theorie) aanvaarden en daarmee werken – en moeten ook niet anders willen'.³⁰⁴ De uiteindelijke stellingname van Dekker is derhalve dat christenen menselijke evolutie 'zonder problemen [kunnen] aanvaarden. Het verandert het geloof niet'.³⁰⁵ Menselijke evolutie is volgens Dekker dus verenigbaar met gereformeerde theologie.

²⁹⁷ Dekker, *Dit broze bestaan*, 76-77.

²⁹⁸ Dekker, *Dit broze bestaan*, 88-89.

²⁹⁹ Dekker, *Dit broze bestaan*, 102.

³⁰⁰ Dekker, *Dit broze bestaan*, 104.

³⁰¹ Dekker, *Dit broze bestaan*, 22-23.

³⁰² Dekker, *Dit broze bestaan*, 186-187.

³⁰³ Dekker, *Dit broze bestaan*, 185.

³⁰⁴ Dekker, *Dit broze bestaan*, 188.

³⁰⁵ Dekker, *Dit broze bestaan*, 200.

5. Denis O. Lamoureux

Hoe worden de zondeval en de erfzonde geduid door Denis O. Lamoureux? Dat is de vraag die in dit hoofdstuk centraal staat. Voordat ik deze vraag inhoudelijk behandel, introduceer ik de visie van Lamoureux inzake geloof en evolutie. Daarna bespreek ik zijn duiding van de zondeval en de erfzonde. Ik sluit het hoofdstuk af met een analyse van de positie van Lamoureux inzake de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie.

5.1 Geloof en evolutie

Het uitgangspunt van Lamoureux is dat God zichzelf openbaart in zowel de Bijbel als de fysieke werkelijkheid. Hij staat dus voor een tweeboekenmodel waarin geloof en wetenschap complementair zijn.³⁰⁶ Een niet-wetenschappelijk tweeboekenmodel wel te verstaan.³⁰⁷ Lamoureux stelt namelijk dat de Bijbel geen moderne wetenschappelijke feiten bevat.³⁰⁸ Sterker nog: de Bijbel bevat zelfs foutieve statements aangaande de fysieke wereld.³⁰⁹ Dat verklaart Lamoureux vanuit het accommodatieprincipe: God accommodeerde door af te dalen naar het antieke kennisniveau van de bijbelschrijvers. Door gebruik te maken van hun begrip en fenomenologische perspectief worden onfeilbare geloofsboodschappen op begrijpelijke wijze gecommuniceerd. De Geest gebruikte daarmee feilbare middelen om de volstrekt onfeilbare fundamenten van het geloof op een verstaanbare manier aan ons te openbaren.³¹⁰

Volgens Lamoureux bestaan er drie typen concordisme, d.w.z. drie manieren om de verhouding tussen de bijbel en de moderne wetenschap te denken. Theologisch concordisme stelt 'dat er een niet-onderhandelbare aansluiting bestaat tussen de theologische waarheden in de Bijbel en de spirituele werkelijkheid'. De claim van het historisch concordisme is dat de Bijbel op betrouwbare wijze verslag doet van (een periode in) de menselijke geschiedenis. Bij wetenschappelijk concordisme wordt uitgegaan van dan wel gezocht naar aansluiting tussen de Bijbel en de fysieke wereld.³¹¹ Wanneer deze aansluiting niet mogelijk lijkt te zijn, ontstaat er een serieus spanningsveld. Daarvan is volgens Lamoureux sprake bij menselijke evolutie. Dit brengt hem tot de fundamentele vraag of theologisch, historisch en wetenschappelijk concordisme alle drie essentieel en onopgeefbaar zijn óf dat de onfeilbaarheid van de Bijbel slechts betrekking heeft op één of twee typen. Aangaande de oorsprong van de mens overlappen de drie typen elkaar volgens Lamoureux. De vraag is of deze overlap essentieel is of incidenteel: zijn de theologische, historische en wetenschappelijke statements aangaande de oorsprong van de mens noodzakelijk verbonden of zijn ze in principe onafhankelijk van elkaar, hoewel ze door een geïnspireerde antieke bijbelschrijver onder de accommoderende leiding van de Geest zijn samengebracht? Lamoureux vraagt zich daarbij af of het mogelijk is een bijbelse zondeleer te ontwikkelen zonder de historische en de wetenschappelijke bijbelse statements inzake de oorsprong van de mens te verdisconteren.³¹²

³⁰⁶ Denis O. Lamoureux, *Evolutionary Creation. A Christian Approach to Evolution*. Cambridge: The Lutterworth Press 2008, 33.

³⁰⁷ Denis O. Lamoureux, 'No Historical Adam: Evolutionary Creation View'. In: Barrett and Caneday (eds.), *Four Views*, 63-64.

³⁰⁸ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 169.

³⁰⁹ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 310.

³¹⁰ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 174-175.

³¹¹ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 15.

³¹² Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 17.

5.2 Zondeval

De eerste hoofdstukken van Genesis zijn volgens Lamoureux fundamenteel voor het geloof.³¹³ Deze hoofdstukken behelzen namelijk zeven geloofswaarheden: '(1) God heeft de wereld geschapen, (2) de schepping was erg goed, (3) alleen mensen zijn geschapen naar het beeld van God, (4) mensen zijn gemaakt voor relaties met anderen en in het bijzonder met God, (5) elke man en vrouw is gevallen in de zonde, (6) God veroordeelt de mensheid vanwege haar zonden en (7) Hij heeft een volk uitverkozen in wie Hij alle naties zegent'.³¹⁴ Het openbaren van deze onfeilbare geloofswaarheden is hét oogmerk van deze hoofdstukken.³¹⁵ Deze geloofswaarheden zijn absoluut onfeilbaar.³¹⁶ Daarbij zijn ze volgens Lamoureux ook niet-onderhandelbaar.³¹⁷ Wat de bijbelschrijvers vanuit hun antieke perspectief zeggen is echter feilbaar en onderhandelbaar. Het gaat in deze hoofdstukken immers niet om historische of wetenschappelijke feiten, maar om een goddelijke theologie vervat in antieke motieven.³¹⁸ Deze boodschap heeft dan ook niets van doen met moderne wetenschap.³¹⁹ Derhalve is het problematisch om het begin van Genesis te beschouwen als een wetenschappelijk verslag.³²⁰ Dat maakt dat wetenschappelijk concordisme hier dus per se gedoemd is te mislukken.³²¹

Volgens Lamoureux is er in de eerste hoofdstukken van Genesis naast antieke wetenschap ook sprake van een 'antiek begrip van de geschiedenis'. Adam en Eva hebben immers nooit bestaan in historische zin.³²² Zij kunnen daarmee ook niet historisch in zonde gevallen zijn.³²³ Aan het begin van de mensheidsgeschiedenis is er ook nooit zoiets geweest als een idyllisch paradijs.³²⁴ Ook is het niet zo dat alle mensen afstammen van één individu of één enkel mensenpaar.³²⁵ Er is dus geen sprake van dat Adam de biologische voorvader is van alle mensen.³²⁶ In al deze gevallen gaat het om incidentele antieke concepten die door de Geest gebruikt worden om essentiële geloofswaarheden op een voor de mensen van toen begrijpelijke manier te communiceren.³²⁷ Genesis 3 is dus absoluut geen feitelijk verslag van historische gebeurtenissen.³²⁸ Dit hoofdstuk heeft volgens Lamoureux een louter theologische functie: door in te gaan op het grootste probleem van de mensheid, onze zondigheid, legt het de basis voor de bijbelse boodschap van redding en verlossing in Christus.³²⁹ Deze basis is niet afhankelijk van de historiciteit van de gebruikte conceptualisaties. Ontkenning van de historiciteit van deze conceptualisaties doet immers geen afbreuk aan het feit dat alle mensen zondaar zijn.³³⁰ Daarmee is ook het historisch concordisme onhoudbaar.³³¹

³¹³ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 177.

³¹⁴ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 50-51.

³¹⁵ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 15-16.

³¹⁶ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 110-111.

³¹⁷ Denis O. Lamoureux, *I Love Jesus & I Accept Evolution*. Eugene: Wipf & Stock 2009, 85.

³¹⁸ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 48-49.

³¹⁹ Denis O. Lamoureux, *Evolution: Scripture and Nature Say Yes!* Grand Rapids: Zondervan 2016, 143.

³²⁰ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 13.

³²¹ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 18.

³²² Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 177-178, 290-291, 310, 319, 329-330.

³²³ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 291, 319.

³²⁴ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 200-201, 292.

³²⁵ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 247-248.

³²⁶ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 275.

³²⁷ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 20.

³²⁸ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 206, 239, 281.

³²⁹ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 49.

³³⁰ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 282.

³³¹ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 18.

Theologisch concordisme is volgens Lamoureux het enig bruikbare type concordisme bij het duiden van de zondeval.³³² In die zin voert hij een pleidooi voor een ‘beperkte onfeilbaarheid’.³³³ Theologisch concordisme impliceert immers dat de onfeilbaarheid van de Bijbel zich beperkt tot de theologische statements, aangezien de historische en wetenschappelijke statements incidenteel zijn. Deze historische en wetenschappelijke statements zijn ‘slechts’ de middelen die ingezet worden om de geloofswaarheden te communiceren. De uitdaging is om de incidentele middelen te identificeren en te onderscheiden van de essentiële en onopgeefbare geloofswaarheden.³³⁴ Lamoureux stelt in dit kader ook dat geen van de antieke motieven in de eerste hoofdstukken van Genesis correspondeert met de historische werkelijkheid: wat in het begin van Genesis wordt beschreven heeft nooit in letterlijk-historische zin plaatsgevonden.³³⁵

Het grootste issue bij zijn duiding is volgens Lamoureux ‘dat hij niet de traditionele letterlijke interpretatie omarmt’. Daarmee vereist zijn interpretatie dat afstand wordt genomen van het wetenschappelijke en historische concordisme dat generatielang bepalend is geweest in de gereformeerde theologie. Dit is volgens Lamoureux zeker niet niks, aangezien de traditionele interpretatie niet alleen dominant is geweest in de kerkgeschiedenis, maar ook gehanteerd wordt door de bijbelschrijvers en volgens hem zelfs door Jezus. Naar eigen zeggen duidt Lamoureux de zondeval dus op een volstrekt contra-intuïtieve manier.³³⁶ Een manier die de traditionele interpretatie van de nodige bijbelpassages ter discussie stelt.³³⁷ Lamoureux is er echter heilig van overtuigd dat deze contra-intuïtieve interpretatie gerechtvaardigd is.³³⁸ De Bijbel zelf geeft hem namelijk voldoende reden om de traditionele interpretatie los te laten.³³⁹

Bij de zondeval gaat het volgens Lamoureux in wezen over de universaliteit van de menselijke zondigheid.³⁴⁰ Sterker nog: hetgeen Genesis 3 stelt over de oorsprong van de zonde, is louter bedoeld om te openbaren dat alle mensen zondaar zijn én dat God hun zonde terecht veroordeelt. Daarbij moeten we vandaag de dag stellen dat de zonde niet door één mens de wereld is binnengekomen. De zonde is absoluut ooit de wereld binnengekomen, maar zeker niet via Adam.³⁴¹ In die zin bevat Genesis 3 foutieve statements aangaande de oorsprong van de zonde.³⁴² Dat doet echter geen afbreuk aan de autoriteit van het bijbels getuigenis. In plaats daarvan maakt het inzichtelijk dat de Geest zich heeft aangepast aan het kennisniveau van de bijbelschrijvers.³⁴³ De historiciteit van de zondeval is volgens Lamoureux in wezen ook niet van belang. Het gaat in Genesis 3 ten diepste louter om de onopgeefbare geloofswaarheid dat elk mens per se een zondaar is en daarom alle mensen een Verlosser nodig hebben.³⁴⁴

³³² Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 33.

³³³ Denis O. Lamoureux, ‘Lessons from the Heavens: On Scripture, Science and Inerrancy’. *Perspectives on Science and Christian Faith* 60.1, 9.

³³⁴ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 19-20, 110-111, 146-147, 157, 204.

³³⁵ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 254, 330.

³³⁶ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 281-282, 330.

³³⁷ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 175-176.

³³⁸ Lamoureux, *I Love Jesus*, 147-148.

³³⁹ Denis O. Lamoureux, ‘Evolutionary Creation: Moving Beyond the Evolution versus Creation Debate’. *Christian Higher Education* 9.1, 43.

³⁴⁰ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 203.

³⁴¹ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 329.

³⁴² Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 313-314.

³⁴³ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 328-329.

³⁴⁴ Lamoureux, *I Love Jesus*, 147-148.

5.3 Erfzonde

De erfzondeleer is volgens Lamoureux gedurende het overgrote deel van de kerkgeschiedenis een wezenlijk onderdeel van de theologie geweest. In de basis bestaat deze leer uit twee concepten: '(1) de allereerste zonde begaan door de eerste geschapen mens, die de Bijbel identificeert als Adam; en (2) de overtuiging dat alle mensen afstammen van Adam, wiens zonde via natuurlijke reproductie aan ieder mens is doorgegeven als was het hun eigen zonde'. De interpretatie van Lamoureux inzake de historiciteit van Adam heeft derhalve niet alleen consequenties voor zijn duiding van de zondeval, maar ook voor zijn duiding van de erfzonde: 'aangezien Adam nooit heeft bestaan, kan hij de eerste zonde niet hebben begaan; daarmee kan er ook geen sprake van zijn dat de zonde door hem is doorgegeven aan de rest van de mensheid'. Een theologische paradigmawisseling lijkt dan ook onvermijdelijk te zijn.³⁴⁵ Lamoureux stelt in dit kader onomwonden dat, wanneer zijn duiding correct is, het overgrote deel van de christenen door de geschiedenis heen de erfzonde foutief heeft geïnterpreteerd.³⁴⁶ In verreweg de meeste geloofsbelijdenissen wordt immers gerekend met een historische Adam, een historische zondeval en een erfzonde in klassiek-augustinse zin.³⁴⁷

De universele menselijke zondigheid – waar het in de erfzondeleer volgens hem in wezen om draait – is volgens Lamoureux 'het grootste probleem van de mensheid'.³⁴⁸ Het gaat hier om een niet-onderhandelbare geloofswaarheid.³⁴⁹ Deze zondigheid is 'geen virus dat overgedragen wordt door hoesten, door bloedtransfusie of door het aanraken van handen'. Ook wordt ze niet aangetroffen 'in genen die van generatie op generatie worden overgeërfd'.³⁵⁰ Deze zondigheid kan ook niet worden onderzocht in een reageerbuis of gelokaliseerd worden in één specifiek onderdeel van het menselijk lichaam.³⁵¹ Het is écht onmogelijk om haar te detecteren met moderne wetenschappelijke methodes of instrumentaria.³⁵² Daarnaast is er geen bijbelpassage waarin geopenbaard wordt wanneer, waar of hoe elk mens voor het eerst zondigt.³⁵³ Het is ook niet mogelijk op grond van de Bijbel exact te bepalen wanneer onze voormenselijke voorouders moreel verantwoordelijk werden en vervolgens in de zonde vielen. Hetzelfde geldt voor de vraag of de zonde de wereld is binnengekomen op één specifiek moment vanwege één specifieke daad van rebellie tegen God óf dat de mensheid geleidelijk aan verantwoordelijk én daarmee zondig is geworden.³⁵⁴

De bijbelschrijvers gebruikten onvermijdelijk de wetenschap van hun dagen om geloofswaarheden te communiceren. Dit betekent volgens Lamoureux overigens nadrukkelijk niet dat de universele menselijke zondigheid geen realiteit is. Dit bijbelse precedent stelt ons volgens hem tegelijkertijd in staat dezelfde eeuwige geloofswaarheden in te bedden in de wetenschap van onze dagen, oftewel: in het evolutionaire denkpatroon van onze tijd.³⁵⁵

³⁴⁵ Denis O. Lamoureux, 'Beyond Original Sin. Is a Theological Paradigm Shift Inevitable?'. *Perspectives on Science and Christian faith* 67.1, 47.

³⁴⁶ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 373.

³⁴⁷ Lamoureux, 'Beyond Original Sin', 46.

³⁴⁸ Lamoureux, 'Beyond Original Sin', 43.

³⁴⁹ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 292.

³⁵⁰ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 287.

³⁵¹ Lamoureux, *I Love Jesus*, 135.

³⁵² Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 287.

³⁵³ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 288.

³⁵⁴ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 289-290.

³⁵⁵ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 373.

Lamoureux is de overtuiging toegedaan dat de menselijke zondigheid zich geleidelijk aan heeft gemanifesteerd gedurende het evolutieproces dat uiteindelijk leidde tot het ontstaan van de mens.³⁵⁶ Daarbij vermoedt hij dat de universele menselijke zondigheid samenvalt met ‘de opkomst van de gedragsmatig moderne mens circa 50.000 jaar geleden’. Toen werd de mens namelijk moreel verantwoordelijk voor God.³⁵⁷ Er is in deze duiding geen sprake van een binnentreden van de zonde vanwege één handeling van één of twee individuen. In plaats daarvan gaat het om een geleidelijke manifestatie gedurende ontelbaar veel (voormenselijke) generaties.³⁵⁸ In zijn duiding van deze niet-onderhandelbare geloofswaarheid maakt Lamoureux dus gebruik van een incidenteel modern motief: de geleidelijke evolutie van de mens. Lamoureux erkent dat deze duiding niet verenigd kan worden met de klassieke erfzondeleer.³⁵⁹ Hij trekt daaruit de volgende conclusie: ‘het is evident dat een theologie zonder historische Adam de leer van de erfzonde dient te herzien’.³⁶⁰

Dat is volgens Lamoureux echter niet problematisch, aangezien de augustijnse erfzondeleer is gestoeld op een antiek begrip van de oorsprong van de mens. Augustinus vermengde in zijn erfzondeleer namelijk onfeilbare bijbelse waarheden inzake menselijke zondigheid met incidentele antieke motieven.³⁶¹ Vanwege menselijke evolutie is het nodig deze klassieke erfzondeleer nu te herzien.³⁶² Volgens Lamoureux is het hierbij helemaal niet belangrijk om precies te weten *wanneer* en *hoe* elk mens een zondaar wordt. Van belang is dat elke mens een zondaar is én alle mensen daarom een Verlosser nodig hebben.³⁶³ Waarbij Adam, ondanks dat hij nooit bestaan heeft in historische zin, een cruciale rol speelt als archetype van ieder mens: ‘Adams verhaal is ons aller verhaal. (...) De *niet-historische* eerste Adam is jou en mij’.³⁶⁴

5.4 Stellingname

Lamoureux voert dus een pleidooi om zowel de kernovertuigingen van het geloof als de hedendaagse evolutiebiologische inzichten te aanvaarden.³⁶⁵ Sterker nog: om de moderne wetenschap én het bijbelse getuigenis zonder reserves te omhelzen.³⁶⁶ Dat is in ieder geval wat hij zelf doet: ‘Ik houd van Jezus én ik aanvaard menselijke evolutie’.³⁶⁷ Sterker: ‘ik houdt van Jezus én ik geloof niet dat Adam ooit bestaan heeft’.³⁶⁸ Dat is volgens hem verdedigbaar aangezien de Bijbel niet openbaart *hoe*, maar *dat* God de mens heeft geschapen. Derhalve is er geen sprake van een conflict tussen het bijbelse getuigenis en menselijke evolutie. Daarmee is er geen bijbelse reden om menselijke evolutie af te wijzen.³⁶⁹ Het is volgens Lamoureux dan ook volstrekt onnodig dat discussies over de wijze waarop God de mens heeft geschapen én waarop Hij essentiële geloofswaarheden communiceert, een wig drijven tussen christenen.³⁷⁰

³⁵⁶ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 290-291.

³⁵⁷ Lamoureux, ‘No Historical Adam’, 64.

³⁵⁸ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 292.

³⁵⁹ Lamoureux, *I Love Jesus*, 156-157.

³⁶⁰ Denis O. Lamoureux, ‘Was Adam a Real Person?’. *Christian Higher Education* 10.2 (2011), 92.

³⁶¹ Lamoureux, ‘Beyond Original Sin’, 42.

³⁶² Lamoureux, ‘Beyond Original Sin’, 46.

³⁶³ Lamoureux, *I Love Jesus*, 157-158.

³⁶⁴ Lamoureux, ‘No Historical Adam’, 65.

³⁶⁵ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 29-30.

³⁶⁶ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 33.

³⁶⁷ Lamoureux, *I Love Jesus*, 168.

³⁶⁸ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 386.

³⁶⁹ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 157-158.

³⁷⁰ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 49.

Er moet volgens Lamoureux gestreefd worden naar ‘een respectvolle en vruchtbare dialoog tussen de beste moderne wetenschap en de fundamenteën van het historisch christendom’.³⁷¹ Dan zal blijken dat de evolutiewetenschappen christenen in staat stellen het koren (d.w.z. de geloofswaarheden) te scheiden van het kaf (d.w.z. de antieke conceptualisaties).³⁷² Op die manier behelst menselijke evolutie zelfs mogelijkheden om de interpretatie van het Woord te verfijnen en te zuiveren.³⁷³ Bij dit alles is Lamoureux ervan overtuigd dat zijn stellingname orthodox is. Hij handhaaft – naast andere fundamentele christelijke geloofsovertuigingen – immers de universele noodzaak van verlossing in Christus.³⁷⁴ Zijn nadruk op de geloofswaarheid dat alle mensen zondaar zijn, impliceert per definitie dat alle mensen verlost moeten worden en dat kan alleen door het verzoenend kruisbloed van Jezus Christus.³⁷⁵

Lamoureux is hierin volkomen duidelijk: het was Christus die stierf aan het kruis en opstond uit de dood, niet Adam.³⁷⁶ Anders gezegd: ‘het Evangelie gaat over Jezus Christus, niet over Adam. Het Evangelie gaat over de realiteit van de zonde, niet over hoe de zonde de wereld is binnengekomen. Het Evangelie gaat over het sterven van Jezus aan het kruis voor onze zonden, niet specifiek Adams zonde. En het is vanwege het Evangelie dat we christenen genoemd worden en niet adamiëten’.³⁷⁷ Het heeft dan ook in het geheel geen impact op het Evangelie dat Adam niet historisch bestaan heeft.³⁷⁸ Menselijke evolutie tast derhalve de fundamenteën van het geloof niet aan.³⁷⁹ Het bijbels getuigenis wordt er ook niet door ondermijnd. Dat getuigenis is immers niet afhankelijk van een historische Adam. Het is louter gefundeerd op het kruisoffer en de lichamelijke opstanding van Christus.³⁸⁰

Het enige wat bij aanvaarding van menselijke evolutie serieus in het geding is, is de traditionele letterlijk-historische interpretatie van de eerste hoofdstukken van Genesis. Deze interpretatie is volgens Lamoureux niet onfeilbaar en ook niet essentieel.³⁸¹ Het is derhalve onterecht om te stellen dat aanvaarding van menselijke evolutie onvermijdelijk zal lijden tot ondermijning van het geloof.³⁸² Zelf houdt hij bij zijn aanvaarding van menselijke evolutie naar eigen zeggen immers onverkort vast aan de basisprincipes van het geloof en het gereformeerd belijden.³⁸³ Daarmee behelst aanvaarding van menselijke evolutie dus niet per se een stap in de richting van de vrijzinnige theologie.³⁸⁴ Lamoureux hoopt dan ook dat inzake menselijke evolutie gereformeerde christenen niet uit elkaar zullen gaan, maar bij elkaar zullen blijven, verenigd in het bloed van Jezus Christus.³⁸⁵ De uiteindelijke stellingname van Lamoureux is dus dat menselijke evolutie zeer zeker verenigbaar is met de gereformeerde theologie.

³⁷¹ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 33.

³⁷² Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 161.

³⁷³ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 175-176.

³⁷⁴ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 46-47.

³⁷⁵ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 292, 327.

³⁷⁶ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 282, 331.

³⁷⁷ Denis O. Lamoureux, ‘Response from the Evolutionary View’. In: Barrett and Caneday, *Four Views*, 229.

³⁷⁸ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 367.

³⁷⁹ Lamoureux, *I Love Jesus*, 149.

³⁸⁰ Lamoureux, ‘No Historical Adam’, 38.

³⁸¹ Lamoureux, ‘Evolutionary Creation’, 43.

³⁸² Lamoureux, ‘Was Adam a Real Person?’, 93.

³⁸³ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 47.

³⁸⁴ Lamoureux, *Evolutionary Creation*, 162.

³⁸⁵ Lamoureux, ‘Beyond Original Sin’, 47.

Tussenbalans

In de voorgaande hoofdstukken is, na een reconstructie van het 21ste-eeuwse theologische debat over de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie, ingezoomd op hoe de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie, Van den Brink, Dekker en Lamoureux de zondeval en de erfzonde interpreteren. Daarmee zijn de voor beantwoording van de onderzoeksvraag benodigde bouwstenen voorhanden. Voordat ik daartoe overga, beantwoord ik in deze Tussenbalans eerst kernachtig de vijf deelvragen.

1. **Hoe ziet het 21ste-eeuwse theologische debat over de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie eruit?** Een reconstructie van dit specifieke debat heeft inzichtelijk gemaakt dat het uiteindelijk draait om de vraag of menselijke evolutie afbreuk doet aan het Evangelie van Jezus Christus. Het antwoord op deze vraag wordt als doorslaggevend gezien voor de vraag of menselijke evolutie verenigbaar is met de gereformeerde theologie. Binnen het debat wordt deze vraag echter heel verschillend beantwoord. Aan het ene uiterste bevinden zich theologen die stellen dat menselijke evolutie inderdaad afbreuk doet aan het Evangelie van Jezus Christus en daarom niet verenigbaar is met de gereformeerde theologie. Aan het andere uiterste treffen we theologen die ervan overtuigd zijn dat het Evangelie van Jezus Christus hier niet in het geding is en dat menselijke evolutie dan ook verenigbaar is met de gereformeerde theologie. Tussen deze uitersten bevinden zich theologen volgens wie menselijke evolutie wellicht geen afbreuk doet aan het Evangelie van Jezus Christus en wellicht dus verenigbaar is met de gereformeerde theologie.

2. **Hoe worden de zondeval en de erfzonde geduid in de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie?** Zonder afbreuk te doen aan de veelstemmigheid van de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie is er inzake de zondeval en de erfzonde hier sprake van ten minste de volgende gedeelde theologische beslissingen en uitgangspunten:

1. Adam is de allereerste mens.
2. De mens was oorspronkelijk oprecht.
3. De mens viel vrijwillig in de zonde.
4. Door de zondeval is de menselijke natuur gecorrumpeerd.
5. Elk mens stamt af van Adam.
6. De gecorrumpeerde menselijke natuur wordt alleen via voortplanting doorgegeven.
7. Elk mens wordt geboren als zondaar.
8. Elk mens is onderworpen aan de dood en de vloek.

In de veelheid aan bestudeerde gereformeerde confessies uit de 16de en 17de eeuw is inzake deze gedeelde theologische beslissingen en uitgangspunten onmiskenbaar sprake van verschillende zwaartepunten en nadrukken. Het is goed dat hier te verdisconteren. Tegelijk is er in de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie inzake de zondeval en de erfzonde onmiskenbaar sprake van een zekere 'gereformeerde cadans'. Voortdurend keren de bovenstaande gedeelde theologische beslissingen en uitgangspunten namelijk in deze confessies terug. In meerdere gevallen zelfs in exact dezelfde verwoordingen, in veel andere gevallen met zeer vergelijkbare formuleringen. Deze gereformeerde cadans beperkt zich ook niet tot één eeuw of één land, maar gaat nadrukkelijk over eeuw- en landsgrenzen heen.

3. **Hoe worden de zondeval en de erfzonde geduid door Gijsbert van den Brink?** Inzake de zondeval stelt Van den Brink dat dit theologische begrip essentieel is voor de theologie en derhalve niet zomaar opgegeven kan worden. Daarbij bestrijdt hij dat menselijke evolutie een historische zondeval onmogelijk zou maken. Tegelijk erkent hij dat het begrip historiciteit hier verwarrend is. Daarom stelt hij voor de zondeval te duiden als gebeurtenis-achtig. De zondeval wordt door Van den Brink overigens niet geduid als één enkel moment, maar als een proces. Het gaat daarbij om de keuze van de eerste menselijke populatie voor hun wellustige agressieve neigingen. Zo beschouwd kan een historische zondeval prima samengaan met menselijke evolutie. Van het klassieke erfzondebegrip – dat volgens hem bestaat uit zeven min of meer samenhangende aannames – wordt het overgrote deel volgens Van den Brink niet geproblematiseerd door menselijke evolutie. Bepaalde aspecten ervan worden er zelfs door versterkt. Alles wat nodig is met het oog op menselijke evolutie, zijn kleine bijstellingen. Daarmee kan de erfzondeleer, die Van den Brink beschouwt als een hoeksteen van het christelijk geloof die diepgeworteld is in de Bijbel én in de christelijke traditie, dus samengaan met menselijke evolutie. Aangezien het mogelijk is menselijke evolutie te aanvaarden én vast te houden aan een historische Adam, een historische zondeval en het klassieke erfzondebegrip, is het volgens Van den Brink dus niet zo dat hier sprake is van een zogeheten domino-effect. Menselijke evolutie is immers niet principieel onverenigbaar met het christelijk geloof en/of de gereformeerde theologie. De gereformeerde theologie gaat bij aanvaarding van menselijke evolutie dan ook echt niet op de helling. Integendeel, de gereformeerde theologie wordt zelfs aannemelijker door menselijke evolutie. Menselijke evolutie is volgens Van den Brink dan ook principieel verenigbaar met de gereformeerde theologie.

4. **Hoe worden de zondeval en de erfzonde geduid door Willem Maarten Dekker?** Dekker duidt de zondeval als niet-historisch. Tegelijk stelt hij dat de zondeval essentieel is voor het christelijk geloof. Daarom stelt hij voor de zondeval te beschouwen als een onhistorische waarheid: de zondeval heeft niet plaatsgevonden, maar is wel waar. Daarbij gaat het om een geleidelijk vallen. Dekker duidt de zondeval als opklimming en als val: opklimming in de zin dat de mens door de zondeval écht mens wordt, val aangezien de mens zichzelf daarmee iets toegeëigend heeft dat te groot voor hem is. Overigens is de zonde volgens Dekker absoluut niet iets om ons voor te schamen. Integendeel, de zonde is de menselijke bijdrage aan de geschiedenis bij uitstek. Daarbij is de zonde volgens Dekker de enige grond die mensen hebben om tegenover God te staan én de eigenlijke grond van de verbondsgeschiedenis. Aangaande de erfzondeleer stelt Dekker dat het er hier niet primair om gaat dat alle mensen zondigen, maar dat alle mensen – niemand uitgezonderd – zondaar zijn. Dat geldt niet alleen voor alle nakomelingen van Adam en Eva, maar ook voor Adam en Eva zelf. Deze erfzonde wordt volgens Dekker niet automatisch doorgegeven naar latere generaties. Er is hier volgens hem sprake van toerekening door God. Daarmee is de zonde van een mogelijkheid tot een doem geworden. Inzake de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie, stelt Dekker dat de laatste niets te vrezen heeft van de eerste. Zolang gehandhaafd kan worden dat Jezus in de historie gekruisigd is – en dat stelt menselijke evolutie helemaal niet ter discussie – worden geloof en theologie immers niet in de kern aangetast. Dat brengt Dekker tot de stelling dat menselijke evolutie verenigbaar is met de gereformeerde theologie.

5. Hoe worden de zondeval en de erfzonde geduid door Denis O. Lamoureux? Volgens Lamoureux gaat het in het bijbels getuigenis niet om wetenschappelijke of historische feiten, maar om geloofswaarheden. Dat is ook het geval bij de zondeval en de erfzonde. Adam heeft immers nooit bestaan in historische zin. In lijn hiermee stelt Lamoureux dat de zondeval geen historische gebeurtenis kan zijn. De zondeval heeft volgens hem louter een theologische functie: ze legt de basis voor de bijbelse boodschap van redding en verlossing in Christus. Inzake de erfzonde stelt Lamoureux dat de universele menselijke zondigheid die hiermee uitgedrukt wil zijn absoluut een niet-onderhandelbare geloofswaarheid is. In zijn uitwerking acht hij het onvermijdbaar om deze zondigheid te duiden in lijn met een geleidelijke evolutie van de mens. Lamoureux erkent openlijk dat deze duiding niet verenigd kan worden met de klassieke erfzondeleer. Desondanks is er geen sprake van een conflict tussen het bijbelse getuigenis en menselijke evolutie. Lamoureux is ervan overtuigd dat zijn stellingname in dezen orthodox is. Hij handhaaft immers de universele noodzaak van verlossing in Christus. Menselijke evolutie tast de fundamenten van het geloof dus niet aan. Het enige wat bij aanvaarding van menselijke evolutie in het geding is, is de traditionele letterlijk-historische interpretatie van de Bijbel en dan met name van de eerste hoofdstukken van Genesis. Deze interpretatie is volgens Lamoureux echter niet onfeilbaar en ook niet essentieel. Het is dan ook onterecht om te stellen dat aanvaarding van menselijke evolutie onvermijdelijk en onherroepelijk zal leiden tot ondermijning van het geloof en van de gereformeerde theologie. Zelf houdt hij bij zijn aanvaarding van menselijke evolutie immers onverkort vast aan de basisprincipes van het geloof en het gereformeerd belijden. Daarmee behelst aanvaarding van menselijke evolutie dus niet per definitie een stap in de richting van de vrijzinnige theologie. Sterker nog: menselijke evolutie is zonder meer verenigbaar met de gereformeerde theologie.

Discussie

Hoewel na het voorgaande nu in principe alle voor de beantwoording van de centrale onderzoeksvraag benodigde bouwstenen voorhanden zijn, worden met deze Discussie bewust nog twee extra (tussen)stappen gezet. Allereerst wordt beschreven hoe Gijsbert van den Brink, Willem Maarten Dekker en Denis O. Lamoureux elkaars redeneringen en standpunten aangaande de zondeval en de erfzonde evalueren. Vervolgens wordt gekeken hoe Willem J. Ouweneel deze redeneringen en standpunten waardeert. Waarmee – ik hecht eraan dat hier nogmaals te expliciteren – Ouweneels argumentaties en stellingnames in dit onderzoek zeer zeker niet kritiekloos worden overgenomen. Zijn kanttekeningen bij de duidingen van Van den Brink, Dekker en Lamoureux worden in deze Discussie slechts ingebracht om zicht te krijgen en ook te bieden op mogelijke weerleggingen en kritiekpunten. In de Conclusie zal vervolgens worden verantwoord in hoeverre Ouweneels evaluatie in dit onderzoek wordt overgenomen.

Onderlinge evaluatie

De in dit onderzoek geanalyseerde en beschreven redeneringen en standpunten van Van den Brink, Dekker en Lamoureux worden niet alleen door theologen vanuit de andere ‘posities’ kritisch geëvalueerd, maar nadrukkelijk ook door theologen behorend bij dezelfde positie. Die evaluaties maken de onderlinge (nuance)verschillen tussen de verschillende redeneringen en standpunten inzichtelijk. Daarom wordt hier eerst ingezoomd op deze onderlinge evaluatie.

Volgens Willem Maarten Dekker volstaat de duiding van Gijsbert van den Brink volstrekt niet. Van den Brink identificeert ‘het ontstaan van moreel besef’ in zijn visie immers onterecht met een historische zondeval. Daarmee wordt zonde gereduceerd tot moreel falen, terwijl het in het bijbelse getuigenis ‘bij zonde primair gaat om het verbreken van de Godsverhouding en pas secundair om moreel falen’.³⁸⁶ Van den Brink houdt volgens Dekker ook onnodig vast aan een staat der rechtheid.³⁸⁷ Hij verwijt Van den Brink daarnaast dat diens hermeneutische uitgangspositie in de kern identiek is aan die van het door Van den Brink bestreden creationisme. Beide vertrekken namelijk vanuit de idee dat de Bijbel en de biologie nooit echt tegenstrijdig kunnen zijn. Het verschil tussen Van den Brink en het creationisme is slechts ‘dat zij er een verschillende Schriftvisie op nahouden. De creationisten lezen Genesis 1-11 als gewone geschiedschrijving, terwijl Van den Brink rekening houdt met mythologische elementen in deze tekst (wat voor hem niet impliceert dat het geheel een mythe genoemd kan worden)’. Van den Brinks weigering om de eerste hoofdstukken van Genesis als mythe te lezen, stelt hem volgens Dekker uiteindelijk voor ‘dezelfde soort problemen als creationisten hebben, alleen iets later’. Van den Brink acht het immers evenals het creationisme van belang om vast te houden aan ‘het idee dat er twee mensen, een man en vrouw, aan het begin van de mensheid staan, dat de mens voortkomt uit een ‘*special creation*’ en dus niet uitsluitend vanuit de dierenwereld verklaard kan worden, dat de zondeval historisch is en dat de natuurlijke dood van de mens daar het gevolg van is (en dus chronologisch erop volgt)’. Daarmee wijkt Van den Brink nadrukkelijk af van de hedendaagse evolutiebiologie. Sterker nog: hij brengt hiermee elementen in die echt wezensvreemd zijn aan menselijke evolutie.³⁸⁸

³⁸⁶ Dekker, *Dit broze bestaan*, 81.

³⁸⁷ Dekker, *Dit broze bestaan*, 85.

³⁸⁸ Dekker, *Dit broze bestaan*, 194-196.

Dekkers eindevaluatie is derhalve dat Van den Brinks duiding van de zondeval en de erfzonde een 'half-creationistische, inconsequentie visie' behelst. Van den Brink zal, dat is Dekkers overtuiging, onherroepelijk en onvermijdelijk te kampen krijgen met 'de nadelen die hij zelf signaleert bij de creationistische visie, namelijk de noodzaak om de eigen ideeën steeds aan te passen aan de veranderende evolutiebiologische gegevens'. Ook door Van den Brink worden evolutiebiologische inzichten en het bijbels getuigenis immers met 'een voor buitenstaanders ingewikkeld soort hersengymnastiek' op elkaar betrokken. Dat gebeurt op een wijze 'die voor deskundigen aan beide zijden lang niet altijd overtuigend is maar eerder nogal willekeurig overkomt'. Van den Brink is volgens Dekker dan ook onvermijdelijk veroordeeld tot hetgeen hij bij het creationisme zo scherp veroordeeld: 'ijsschotsspringen'.³⁸⁹

Van den Brink vindt het op zijn beurt zonder meer problematisch dat Lamoureux³⁹⁰ het bijbels getuigenis aangaande de zondeval en de erfzonde reduceert 'tot een aantal lessen of principes.' Deze worden als waar beschouwd, maar nadrukkelijk niet als historisch. In wezen heeft Lamoureux volgens Van den Brink geen 'bijbelse visie op hoe God zich tot ons mensen verhoudt. Want deze bijbelse visie heeft een door en door historisch karakter: God is betrokken op ons en onze wereld door een specifieke *weg* met ons te gaan – een weg die een begin heeft, een zeker verloop, en een doel. De temporele sequentie van schepping, zondeval en verlossing is in dit verband cruciaal – zowel in gereformeerde als in meer algemeen-katholieke verwerkingen van de bijbelse theologie'. De historie doet er voor Van den Brink fundamenteel toe. Het Evangelie draait immers 'om Gods ingrijpen in de geschiedenis: de menswording, kruisiging en opstanding van Christus, waarin volgens het evangelie onze verlossing gelegen is, vonden plaats op specifieke momenten in de tijd. In die zin rust de christelijke heilsboodschap op gebeurtenissen die zich concreet in de geschiedenis hebben afgespeeld'. Van den Brink vindt het dan ook niet verdedigbaar dat Lamoureux zich terugtrekt 'in een soort bomvrij bastion van boventijdelijke principes en ahistorische waarheden'.³⁹¹

Voor Van den Brink staat vast dat 'het theologisch perspectief van de Bijbel – en daarmee de boodschap die deze wil overbrengen' onlosmakelijk samenhangt 'met het verloop van de geschiedenis'. Dat impliceert dat het bij de zondeval en de erfzonde niet gaat om 'eeuwige geestelijke waarheden' maar om 'down-to-earth historische gebeurtenissen'.³⁹² Van den Brink neemt ook afstand van Lamoureux' stelling dat de zondeval en de erfzonde 'afhankelijk zijn van de historiciteit van de bijbelse Adam' en dat de traditioneel-gereformeerde zondeleer daarom dient te worden ingewisseld voor een 'wetenschappelijk verantwoorde visie op de intrede van de zonde in de wereld'. Waarbij het voor Lamoureux vaststaat dat de traditionele erfzondeleer losgelaten moet worden. Van den Brink is er juist van overtuigd dat het niet nodig is te kiezen tussen menselijke evolutie en de traditionele erfzondeleer. Deze moet herzien worden vanwege menselijke evolutie, maar hoeft zeker niet te worden losgelaten.³⁹³

³⁸⁹ Dekker, *Dit broze bestaan*, 194-196.

³⁹⁰ Aangezien Dekker op grote lijnen hetzelfde redeneert als Lamoureux, is Van den Brinks fundamentele kritiek zeker ook van toepassing op Dekkers duiding. Dekkers publicatie is echter van later datum, vandaar dat hij niet expliciet wordt besproken/bestreden door Van den Brink.

³⁹¹ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 132-134.

³⁹² Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 135-136.

³⁹³ Van den Brink, *En de aarde bracht voort*, 250-252.

Evaluatie Ouweneel

Naast de hierboven weergegeven onderlinge evaluatie, worden de redeneringen en standpunten van Van den Brink, Dekker en Lamoureux ook kritisch geëvalueerd door theologen behorend bij de andere posities – met name vanuit de eerste positie. Waar dat veelal gebeurt door middel van (semi-)populaire artikelen, heeft Willem J. Ouweneel recent een omvangrijke monoloog gepubliceerd waarin hij zich verhoudt tot de theologische implicaties van menselijke evolutie voor de zondeval en de erfzonde: *Adam, waar ben je? En wat doet het ertoe? Een theologische evaluatie van de nieuwe evolutionistische hermeneutiek*. Omdat Ouweneel in deze monoloog met naam en toenaam ingaat op de redenering en het standpunt van Van den Brink én veel aspecten van de redeneringen en standpunten van Dekker en Lamoureux bij hem de revue passeren, wordt hier nu ingezoomd op deze publicatie.

Ten aanzien van Van den Brink stelt Ouweneel dat het voor hem in het geheel niet duidelijk is wat nou het ‘het essentiële verschil’ zou zijn tussen het door Van den Brink afgewezen concordisme en het door Van den Brink voorgestane perspectivisme. Ook het perspectivisme beoogt immers ‘menselijke evolutie te verzoenen met een ‘historische’ benadering van de zondeval. Perspectivisten doen dat wellicht op een intelligentere manier dan concordisten, maar het principe is hetzelfde: twee zaken die niet bij elkaar horen worden versmolten.³⁹⁴ Van den Brinks duiding is derhalve ‘vlees noch vis’. Hij wenst vast te houden aan een historische Adam én probeert tegelijk ruimte te maken voor menselijke evolutie. Terwijl menselijke evolutie zonder meer vereist om de Adam van de gereformeerde theologische traditie en het bijbels getuigenis los te laten.³⁹⁵ Anders gezegd: ‘je kunt niet menselijke evolutie aanvaarden én een historische Adam en een historische zondeval – tenminste niet een Adam en een zondeval die zelfs maar in de verte lijken op wat de Bijbel ons hierover te vertellen heeft’.³⁹⁶

Van den Brink is volgens Ouweneel ‘tussen wal en schip terechtgekomen, of zelfs tussen drie zaken ingeklemd: het gewone (agnostische of atheïstische) evolutionisme, de vrijzinnige theologie en de traditionele theologie’.³⁹⁷ Ouweneel stelt hierbij zonder enige terughoudendheid dat Van den Brink ‘niet meer waarlijk gereformeerd’ is (wat hijzelf overigens ook niet is). Inzake meerdere voor de gereformeerde theologie fundamentele punten wijkt Van den Brink immers af van hetgeen geleerd is binnen de gereformeerde theologie: hij ‘oppert dat er misschien nooit een eerste mens, Adam, heeft bestaan, dat wil zeggen, een mens die direct door God geschapen was en een Eva die uit zijn zijde kwam, en evenmin een enkele gebeurtenis, de zondeval, waarin deze twee in de zonde vielen’.³⁹⁸ Van den Brink is er dan ook niet in geslaagd gereformeerd te blijven.³⁹⁹ Daarbij stelt Ouweneel dat Van den Brinks redenering ook ‘de test van Bijbelse nauwkeurigheid’ niet kan doorstaan.⁴⁰⁰ Want ‘om het Bijbelse evangelie te verstaan is het wezenlijk om in te zien dat de verlossing in en door Christus niet te begrijpen is zonder de zondeval van het eerste mensenpaar’.⁴⁰¹

³⁹⁴ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 34.

³⁹⁵ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 111, 267.

³⁹⁶ Ouweneel, *Adam waar ben je?*, 267.

³⁹⁷ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 112.

³⁹⁸ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 21.

³⁹⁹ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 33.

⁴⁰⁰ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 225.

⁴⁰¹ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 247.

Ten aanzien van Lamoureux acht Ouweneel het allereerst volstrekt misplaatst dat deze bijbelse uitspraken aangaande de natuurlijke werkelijkheid afdoet als ‘antieke wetenschap’. Dit impliceert namelijk ‘een overschatting van de wetenschap, alsof alle gewone verwijzingen naar de natuur en de kosmos van natuurwetenschappelijke aard zijn, of zouden moeten zijn, en als zodanig ofwel correct ofwel verouderd zijn’. Op deze wijze wordt volgens Ouweneel geen recht gedaan aan de eigen aard van zowel de natuurwetenschappen als de theologie.⁴⁰² Ook de idee dat de theologische inhoud van het bijbels getuigenis losstaat van de antieke inbedding én daarvan kan worden gescheiden, wordt door Ouweneel afgewezen.⁴⁰³ Een derde probleem ligt op het terrein van de erfzonde. Als er geen sprake is van een ‘eerste mensenpaar, direct door God geschapen, dat in de zonde viel’, dan kan er immers geen sprake zijn van een erfzonde in de traditionele zin.⁴⁰⁴ Er kan dan namelijk geen sprake zijn van een over te erven eerste zonde aan het begin van de mensheidsgeschiedenis. In plaats daarvan is de zonde dan per se eigen aan ‘de menselijke natuur vanaf het moment van de menselijke oorsprong’. De universele menselijke zondigheid is ‘niet het gevolg van een historische zondeval (...) maar van de onvolkomenheid van de nog steeds evoluerende mens’.⁴⁰⁵ Daarmee is er volgens Ouweneel bij Lamoureux sprake van een fundamenteel ander mensbeeld: de mens was niet ‘eerst zeer goed en later zeer slecht’, maar vanaf het begin onvolkomen.⁴⁰⁶

Ook Ouweneel verhoudt zich helaas niet rechtstreeks tot Dekker. Wel kan het meeste wat door hem wordt ingebracht tegen Lamoureux ook worden ingebracht tegen Dekker. Daarnaast passeren nog een aantal andere aspecten van Dekkers duiding de revue. Zo beschouwt Ouweneel het duiden van de zondeval als opklimming of vooruitgang als strijdig met het bijbels getuigenis. Het gaat bij de val in bijbelse zin om ‘ontaarding’ en ‘achteruitgang’.⁴⁰⁷ Dekkers duiding leidt de gereformeerde theologie, wanneer we de lijn van Ouweneel volgen, richting ‘theologisch drijfzand’ aangezien het ‘radicale karakter van de zondeval’ hierdoor wordt afgezwakt. De zondeval staat dan immers niet meer voor ‘de overgang van goede naar slechte mensen, van de staat van zuiverheid en onschuld naar de staat van boosheid en onheil’. In plaats daarvan gaat het om ‘menselijke ontwikkeling’. Daarmee wordt de val volgens Ouweneel absoluut op een onbijbelse manier geduid.⁴⁰⁸ Ook de afwijzing van de traditionele idee van een zogeheten ‘staat der rechtheid’, waarvan bij Dekker zonder meer sprake is, gaat volgens Ouweneel in tegen het bijbels getuigenis. Sterker nog: deze afwijzing is ‘in flagrante strijd met zowel de theologische traditie als de Schrift’.⁴⁰⁹

Theologen als Van den Brink, Dekker en Lamoureux claimen ‘tot het orthodoxe kamp te behoren’, maar behoren daar volgens Ouweneel niet (meer) toe.⁴¹⁰ Ze zijn ‘orthodox als het gaat om de centrale delen van het evangelie, maar vrijzinnig als het gaat om Genesis 1-3’. Uiteindelijk zullen ze in alles vrijzinnig worden.⁴¹¹ En anders de volgende generatie wel.⁴¹²

⁴⁰² Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 103.

⁴⁰³ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 104.

⁴⁰⁴ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 287-288.

⁴⁰⁵ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 290.

⁴⁰⁶ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 291.

⁴⁰⁷ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 28-29, 288.

⁴⁰⁸ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 154-155.

⁴⁰⁹ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 221.

⁴¹⁰ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 11-12.

⁴¹¹ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 15, 173, 279-280.

⁴¹² Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 229.

Theologen als Van den Brink, Dekker en Lamoureux houden zichzelf en anderen volgens Ouweneel derhalve voor de gek wanneer ze stellen dat menselijke evolutie verenigbaar is met de gereformeerde theologie.⁴¹³ Hierbij stelt Ouweneel nog dat theologen als Van den Brink, Dekker en Lamoureux ‘een van de grootste gevaren [vormen] die het orthodoxe christendom en de Bijbelse theologie bedreigen’.⁴¹⁴ Met menselijke evolutie verwelkomen ze een Trojaans Paard binnen de stadsmuren van de gereformeerde theologie.⁴¹⁵ Uiteindelijk zal het hele bouwwerk van de gereformeerde theologie hierdoor instorten.⁴¹⁶ Menselijke evolutie komt immers niet alleen in de plaats van het bijbelse scheppingsbegrip, maar ook in de plaats van het bijbelse zondebegrip én daarmee per se ook in de plaats van het bijbelse verlossingsbegrip.⁴¹⁷ De laatste is immers volstrekt ondenkbaar zonder ‘de zondeval van het eerste mensenpaar’.⁴¹⁸ Uit alles blijkt volgens Ouweneel dat ‘het hele theologische bouwwerk rust op de fundamenten van de Bijbelse schepping en de historische zondeval’. Menselijke evolutie is dan ook ‘een zieke boom, die alleen maar slechte vrucht kan opleveren’ voor het geloof en de theologie.⁴¹⁹ Theologen die met menselijke evolutie in zee gaan, betalen derhalve ‘een te hoge prijs voor een zaak die dat niet verdient’.⁴²⁰ Dat is Ouweneels eindevaluatie aangaande theologen die menselijke evolutie trachten te integreren in de gereformeerde theologie in het algemeen en de interpretatie van de zondeval en de erfzonde in het bijzonder.

⁴¹³ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 22, 255.

⁴¹⁴ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 40.

⁴¹⁵ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 93.

⁴¹⁶ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 302.

⁴¹⁷ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 229, 295.

⁴¹⁸ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 247.

⁴¹⁹ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 303.

⁴²⁰ Ouweneel, *Adam, waar ben je?*, 322.

Conclusie

In de Introductie is de centrale onderzoeksvraag voor dit onderzoek als volgt geformuleerd:

In hoeverre zijn de redeneringen en standpunten van Gijsbert van den Brink, Willem Maarten Dekker en Denis O. Lamoureux aangaande de zondeval en de erfzonde in lijn met de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie, met het oog op het 21ste-eeuwse theologische debat over de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie?

Om deze vraag te beantwoorden, worden in deze Conclusie twee stappen gezet. Allereerst worden de redeneringen en standpunten van Van den Brink, Dekker en Lamoureux vergeleken met de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie, teneinde te kunnen concluderen in hoeverre Van den Brink, Dekker en Lamoureux aangaande de zondeval en de erfzonde in lijn zijn met de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie. Daarna wordt ingegaan op de implicaties van dit alles voor het bredere 21ste-eeuwse theologische debat over de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie.

Vergelijking met de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie

Als we Van den Brink, Dekker en Lamoureux inzake de zondeval en de erfzonde vergelijken met de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie, dan komen we hierop uit:

Gereformeerde confessionele traditie	Van den Brink	Dekker	Lamoureux
Adam is de allereerste mens.	Onwaar	Onwaar	Onwaar
De mens was oorspronkelijk oprecht.	Onwaar	Onwaar	Onwaar
De mens viel vrijwillig in de zonde.	Waar	Onwaar	Onwaar
Door de zondeval is de menselijke natuur gecorrumpeerd.	Waar	Onwaar	Onwaar
Elk mens stamt af van Adam.	Onwaar	Onwaar	Onwaar
De gecorrumpeerde menselijke natuur wordt alleen via voortplanting doorgegeven.	Onwaar	Onwaar	Onwaar
Elk mens wordt geboren als zondaar.	Waar	Waar	Waar
Elk mens is onderworpen aan de dood en de vloek.	Waar	Waar	Waar

Uit dit vergelijkende overzicht blijkt dat Dekker en Lamoureux inzake de meeste theologische beslissingen en uitgangspunten niet in lijn zijn met de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie. De universele menselijke zondigheid (elk mens wordt geboren als zondaar) én de universaliteit van de dood en de vloek (elk mens is onderworpen aan de dood en de vloek) zijn – gedacht vanuit Van den Torens methodische onderscheid – voor Van den Brink, Dekker en Lamoureux hier de doctrines, de onopgeefbare leeruitspraken. De andere gedeelde theologische beslissingen en uitgangspunten van de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie zijn volgens hen echter ‘slechts’ theologische theorieën, d.w.z. theologische uitspraken die (bijvoorbeeld vanwege menselijke evolutie) aangepast of ingewisseld kunnen worden zonder dat daarmee de bijbehorende doctrines worden aangetast én zonder dat men zichzelf daarmee buiten de kaders van het gereformeerd belijden plaatst.

Implicaties voor het 21ste-eeuwse debat

Wat zijn de implicaties van het voorgaande voor het 21ste-eeuwse theologische debat over de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie? Ouweneel heeft daar – zoals we hebben gezien - een duidelijke mening over: menselijke evolutie dient per se te worden afgewezen, anders zal de gereformeerde theologie ineenstorten. Dat niet alleen, het bijbels getuigenis zal worden aangetast. Op grond van dit onderzoek is het niet mogelijk die laatste conclusie over te nemen, aangezien er geen onderzoek is gedaan naar de mate waarin menselijke evolutie conflicteert met (de kern van) het bijbels getuigenis. Ik kan me derhalve hier ook niet uitspreken over de conclusie van Ouweneel dat menselijke evolutie vereist de Adam van het bijbels getuigenis los te laten. Hetzelfde geldt voor Ouweneels stelling dat Van den Brinks duiding van de zondeval en de erfzonde niet ‘bijbels nauwkeurig’ is – wat daaronder precies dient te worden verstaan is mij overigens niet geheel duidelijk – en voor Ouweneels beoordeling van Dekkers afwijzing van de staat der rechtheid als zijnde flagrant in strijd met de Schrift. Hoewel ik op meerdere punten Ouweneels stellingname dus (nog) niet kan of wil overnemen – waarbij meespeelt dat ik zijn argumentatie op meerdere punten niet overtuigend en soms ook onverantwoord ongenueanceerd vindt, nog los van zijn onevenwichtige en uit balans zijnde retoriek – neem ik inzake het gereformeerd gehalte van de duidingen van Van den Brink, Dekker en Lamoureux wel dezelfde positie in als Ouweneel.

Naar mijn overtuiging doen Van den Brink, Dekker en Lamoureux de gereformeerde theologische traditie met hun redeneringen en standpunten namelijk geen recht. Het staat hen vanzelfsprekend vrij om af te wijken van de theologische beslissingen en uitgangspunten van de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie. Het is echter onterecht wanneer zij deze afwijkingen voorstellen als in lijn met het historisch-gereformeerd gedachtegoed en als passend binnen de kaders van het gereformeerd belijden. Dat is het mijn inziens niet, in ieder geval niet wanneer – zoals in dit onderzoek gedaan is – de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie als het waarderend criterium wordt gehanteerd aangaande het historisch-gereformeerde gedachtegoed inzake de zondeval en de erfzonde. Van den Brink, Dekker en Lamoureux overschrijden met hun redeneringen en standpunten ten aanzien van de zondeval en de erfzonde overduidelijk dit (kerk)historisch criterium.⁴²¹

Van den Brink, Dekker en Lamoureux zijn daarmee naar mijn overtuiging inzake de zondeval en de erfzonde niet gereformeerd (meer). In ieder geval niet historisch-gereformeerd in lijn met de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie. Van de Beek stelde recent: ‘De enige reden om de idee van (...) en geleidelijke ontwikkeling van het leven af te wijzen is dat deze niet klopt met de leer van de staat der rechtheid en een historische zondeval’.⁴²² Hoewel op basis van dit onderzoek niet geconcludeerd kan worden dat de staat der rechtheid en een historische zondeval deel uitmaken van (de kern van) het bijbels getuigenis, kan op grond van dit onderzoek wel gesteld worden dat de staat der rechtheid en een historische zondeval deel uitmaken van de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie. Daarom zijn Van den Brinks, Dekkers en Lamoureux’ interpretatie van de zondeval en de erfzonde naar mijn mening niet verenigbaar met het historisch-gereformeerde gedachtegoed.

⁴²¹ Graafland, *Bijbels en daarom gereformeerd*, 15.

⁴²² Van de Beek, *Spreeken over God*, 206.

Tegelijk acht ik Ouweneels conclusie dat theologen als Van den Brink, Dekker en Lamoureux en anders de volgende generatie theologen per se in alles vrijzinnig zullen worden, vooralsnog veel te voorbarig. Wat mij betreft is geduld hier een theologische deugd. Ik ben ook niet van mening dat theologen als Van den Brink, Dekker en Lamoureux zichzelf en anderen voor de gek houden wanneer ze stellen dat menselijke evolutie verenigbaar is met de gereformeerde theologie. Zij komen tot deze conclusie via een weloverwogen redenering. Die redenering wordt echter wel in zeer sterke mate gekleurd door hun wens om gereformeerd te blijven en hun streven om menselijke evolutie te integreren. Of ze in het tweede slagen kan door mij echt niet worden beoordeeld, aangezien ik niet over de expertise beschik om in te schatten of ze in hun duidingen recht doen aan de hedendaagse evolutiebiologische stand van zaken. Inzake het eerste concludeer ik op grond van dit onderzoek dat Van den Brink, Dekker en Lamoureux er inzake de zondeval en de erfzonde niet in geslaagd zijn gereformeerd te blijven. Waarbij gereformeerd hier dus verstaan wordt als in lijn met in de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessies verankerde gedeelde theologische beslissingen en uitgangspunten.

Welke positie neem ik, aan het einde van dit onderzoek, dus in ten aanzien van de redeneringen en standpunten van Van den Brink, Dekker en Lamoureux, in het licht van de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie en tegen de achtergrond van het 21ste-eeuwse debat over de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie? Na een zeer intensieve academische en persoonlijke zoektocht, waarvan het voorliggende onderzoek een resultante is, beantwoord ik die vraag op dit moment als volgt:

Wil men langs de door Van den Brink, Dekker en Lamoureux voorgestane argumentatielijnen menselijke evolutie verdisconteren in de theologie, wat ieder vanzelfsprekend vrij staat te doen, dan dient men naar mijn mening op de koop toe te nemen dat men daarmee afwijkt van de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie én daarmee van het historisch-gereformeerde gedachtegoed. Tegelijk vind ik dat men te ver gaat wanneer theologen als Van den Brink, Dekker en Lamoureux worden aangeduid als één van de grootste gevaren voor het orthodoxe christendom. Wel acht ik de door Van den Brink, Dekker en Lamoureux ingeslagen weg voor de gereformeerde theologie niet alleen 'onbegaanbaar maar ook ontoegankelijk'.⁴²³ Om historisch-gereformeerd te blijven aangaande de zondeval en de erfzonde, volstaan deze duidingen mijns inziens echt niet. De gereformeerde theologische traditie dient deze duidingen dan ook af te wijzen als zij binnen de historische kaders van het gereformeerd belijden wil blijven. Aanvaard men deze duidingen, dan wijkt men naar mijn overtuiging substantieel én fundamenteel af van de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie. Om het met een variant op Shakespeare's fameuze quote te zeggen: *To be reformed, or not to be reformed, that is the question.*

⁴²³ A.J. Mensink, 'Wetenschap en geloof. Aanvaarden evolutiebiologie raakt het gezag van de Bijbel'. *De Waarheidsvriend* 20-03-2015, 6.

Evaluatie

In deze Evaluatie worden achtereenvolgens het toegepaste methodische onderscheid tussen doctrines en theologische theorieën, de gehanteerde definitie van wat precies gereformeerd is, de gepresenteerde onderzoekresultaten en de uiteindelijke conclusie van dit onderzoek geëvalueerd. Tenslotte worden er nog enkele aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek.

Methodisch onderscheid tussen doctrines en theologische theorieën

In dit onderzoek is gewerkt vanuit Van den Torens methodische onderscheid tussen doctrines en theologische theorieën. De idee bij dit model is om op een verantwoorde wijze te onderscheiden in het soortelijk gewicht van theologische uitspraken teneinde te voorkomen dat er te overhaast grensmarkeringen worden geplaatst. De vooronderstelling achter dit methodologische voorstel is dat niet elke theologische uitspraak essentieel is. Niet elke theologische uitspraak heeft immers betrekking op de kern van het geloof. Doctrines hebben volgens Van den Toren per definitie betrekking op die kern én zijn derhalve niet-onderhandelbaar. Tegelijk is het mogelijk deze doctrines met verschillende theologische theorieën verder te concretiseren. Dat betekent dat een theologische theorie volgens dit model principieel inwisselbaar is. Het behoeft geen verdere toelichting dat doctrines in dit model een significant zwaarder theologisch gewicht inbrengen dan theologische theorieën. Volgens Van den Toren creëert zijn methodologische onderscheid tussen doctrines en theologische theorieën zo de ruimte die nodig is om niet-kernbetrokken theologische ideeën kritisch te doordenken, zonder dat daarmee de achterliggende kernnotie per se wordt ondermijnd en men per definitie afwijkt van het bijbelse en historisch-christelijke verstaan.⁴²⁴

Op grond van dit onderzoek vind ik Van den Torens methodische onderscheid tussen doctrines en theologische theorieën niet overtuigend. Allereerst is het naar mijn overtuiging volstrekt onmogelijk om op wetenschappelijk verantwoorde wijze volledig sluitend te krijgen of een theologische uitspraak een doctrine betreft of een theologische theorie. Er zal altijd sprake zijn van grensgevallen én iemands theologische *Anliegen* speelt bij deze waardering ook nadrukkelijk een rol. Dat brengt mij op het tweede kritiekpunt, namelijk dat dit onderzoek naar mijn mening aantoont dat iemands waardering van theologische uitspraken niet per se voorafgaat aan diens duiding daarvan, maar daar ook juist op kan volgen en er dus in sterke mate door bepaald is. Om het concreet te maken: dat Van den Brink, Dekker en Lamoureux meerdere gedeelde theologische beslissingen en uitgangspunten van de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie afdoen als opgeefbare of inwisselbare theologische theorieën en andere juist beschouwen als niet-onderhandelbare doctrines is niet zozeer bepalend voor hun duiding van deze beslissingen en uitgangspunten, maar eerder andersom. Hun duidingen van de zondeval en de erfzonde, die in zeer sterke mate gekleurd worden door hun (al dan niet hypothetische) aanvaarding van menselijke evolutie, is in sterke mate bepalend voor hun waardering. Zo bezien kan Van den Torens methodische onderscheid niet fungeren als een objectieve scheidsrechter in het theologische discours. Door verschillende partijen kan dit onderscheid immers naar de eigen stellingname worden toegebogen. Dit onderscheid leidt mijns inziens derhalve per se niet tot een neutrale, onpartijdige waardering.

⁴²⁴ Zie de Introductie voor een verdere uitwerking van Van den Torens methodische voorstel en de bijbehorende literatuurverwijzingen.

Definitie van 'gereformeerd'

In gesprek met het voorstel van Van den Brink en Smits om de gereformeerde theologie te definiëren als een *stance*, is in dit onderzoek de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie als waarderend criterium gehanteerd wat betreft het historisch-gereformeerde gedachtegoed aangaande de zondeval en de erfzonde. De keuze voor dit waarderend criterium heeft in sterke mate de conclusie van dit onderzoek bepaald. Dat is enerzijds onvermijdelijk. Anderzijds is dat in zekere zin een zwakte. Deze ambivalentie is naar mijn overtuiging een voortdurend terugkerend probleem in het 21ste-eeuwse debat over de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie. Breder: in debatten over de verenigbaarheid van allerhande thema's met de gereformeerde theologie. In al die gevallen bepaalt de definiëring van wat exact gereformeerd is in sterke mate het antwoord op de verenigbaarheidsvraag. Waarbij meer dan eens de definitie van gereformeerde theologie op voorhand wordt toegebogen naar de eigen stellingname. Daardoor worden in het 21ste-eeuwse theologische debat diametrale stellingnames voor gereformeerd gehouden. Mijn keus voor een historisch-georiënteerd criterium is daarmee een bewuste. Met dit waarderend criterium wordt nadrukkelijk niet voorbijgaan aan de historische oorsprong van de gereformeerde theologie: de vroeg-gereformeerde confessionele traditie. Wat gereformeerd wil heten, dient volgens de hier voorgestane definitie in lijn te zijn met de theologische beslissingen en uitgangspunten van deze traditie. Het historisch-gereformeerd gedachtegoed fungeert daarmee als norm en grens voor 21ste-eeuwse gereformeerde theologie. Wanneer men de gereformeerde theologie anders wenst te definiëren, dient men zich te verhouden tot de vraag waarom men gereformeerd wil heten.

Onderzoekresultaten

Bij het presenteren van de onderzoekresultaten is in dit onderzoek steeds geprobeerd zo nauw mogelijk aan te sluiten op formuleringen van de gesprekspartners zelf. Dat heeft geresulteerd in een hoog aantal verwijzingen, waardoor de onderzoekresultaten in zeer sterke mate herleid en teruggevonden kunnen worden. Met het oog op de leesbaarheid van dit onderzoek is er hierbij bewust voor gekozen om niet telkens direct te citeren, maar met inachtneming van de formulering de verschillende duidingen en stellingnames in eigen woorden te presenteren. Vanzelfsprekend is het mogelijk dat er daardoor nuanceverschillen zijn opgetreden tussen de oorspronkelijke duidingen en stellingnames en de presentatie daarvan in dit onderzoek. Met de gehanteerde werkwijze is dat naar mijn overtuiging echter op een academisch verantwoorde wijze geprobeerd te ondervangen dan wel te voorkomen.

Conclusie

De uiteindelijke conclusie van dit onderzoek is dat de redeneringen en standpunten van Van den Brink, Dekker en Lamoreux aangaande de zondeval en de erfzonde niet verenigbaar zijn met het historisch-gereformeerde gedachtegoed. Met deze conclusie – het is goed dat nogmaals te expliciteren – is niet gezegd dat hun redeneringen en standpunten niet verenigbaar zijn met het bijbels getuigenis. Het is goed mogelijk dat de 16de en 17de-eeuwse gereformeerde confessionele traditie hier afwijkt van het bijbels getuigenis. Waarbij voor mij vaststaat dat Bijbelgetrouw-zijn altijd primair dient te zijn ten opzichte van gereformeerd-zijn. Derhalve is het zeer relevant uit te zoeken in hoeverre het historisch-gereformeerde gedachtegoed inzake de zondeval en de erfzonde eigenlijk in lijn is met het bijbels getuigenis.

Een tweede evaluerende opmerking bij de conclusie is de al eerder besproken afhankelijkheid van de exacte definitie van wat gereformeerde theologie is en wat gereformeerd mag heten. Een ander waarderend criterium had onvermijdelijk geresulteerd in een andere conclusie. Derhalve dient de uiteindelijke conclusie van dit onderzoek nadrukkelijk gelezen en gewogen te worden in het licht van de in dit onderzoek gepresenteerde definitie van de gereformeerde theologie. Daarbij maakt dit onderzoek mijns inziens treffend duidelijk hoe complex én tegelijk onmisbaar het is om te komen tot een eenduidig, ter zake doend en academisch bruikbaar waarderend criterium voor wat in historisch-systematische zin nou precies gereformeerd is.

Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Op grond van dit onderzoek en daarop voortbordurend kunnen in ieder geval de volgende aanbevelingen worden gedaan voor vervolgonderzoek inzake de thematiek van dit onderzoek:

Aanbeveling 1:

De mate onderzoeken waarin het historisch-gereformeerde gedachtegoed inzake de zondeval en de erfzonde in lijn is met het bijbels getuigenis en/of daarvan afwijkt.

Aanbeveling 2:

Onderzoeken hoe sinds de Reformatie de gereformeerde theologie gedefinieerd is én in hoeverre uit een dergelijke historisch-ingestoken reconstructie een eenduidig, ter zake doend en academisch bruikbaar waarderend criterium kan worden gedestilleerd.

De aanbevolen onderzoeken kunnen (ook in combinatie met dit onderzoek) een zeer wezenlijke bijdrage leveren aan het 21ste-eeuwse theologische debat over de verenigbaarheid van menselijke evolutie met de gereformeerde theologie. De aanbevolen onderzoeken zijn derhalve naar mijn overtuiging zeer relevant, voor de gereformeerde theologie en daarbuiten.

Bibliografie

Hieronder staan de artikelen en boeken waarnaar in dit onderzoek in voetnoten is verwezen. Indien er naar meerdere artikelen dan wel boeken van dezelfde auteur is verwezen, worden die hier zo veel mogelijk chronologisch weergegeven. In het geval van bundels wordt in deze bibliografie niet naar de afzonderlijke bijdragen apart verwezen, maar naar de bundel zelf.

Artikelen

- Berry, R.J., 'Adam or Adamah?'. *Science & Christian Belief* 23.1 (2011), 23-48.
- Brink, G. van den, 'Overweeg geleide evolutie'. *De Waarheidsvriend* 17-04-2015, 6-8.
- Brink, G. van den, 'Het hek van de dam? (Evolutiegesprek 2)'. *De Wekker* 09-10-2015, 8.
- Brink, Gijsbert van den, and Johan Smits, 'The Reformed Stance. Distinctive Commitments and Concerns'. *Journal of Reformed Theology* 9.4 (2015), 325-347.
- Brink, G. van den, 'Hoe nu verder?'. *Kontekstueel* 32.2 (2017), 22-24.
- Harlow, Daniel C., 'After Adam: Reading Genesis in an Age of Evolutionary Science'. *Perspectives on Science and Christian faith* 62.3 (2010), 179-195.
- Lamoureux, Denis O., 'Lessons from the Heavens: On Scripture, Science and Inerrancy'. *Perspectives on Science and Christian faith* 60.1 (2008), 4-15.
- Lamoureux, Denis O., 'Evolutionary Creation: Moving Beyond the Evolution Versus Creation Debate'. *Christian Higher Education* 9.1 (2010), 28-48.
- Lamoureux, Denis O., 'Was Adam a Real Person?'. *Christian Higher Education* 10.2 (2011), 79-96.
- Lamoureux, Denis O., 'Beyond Original Sin. Is a Theological Paradigm Shift Inevitable?'. *Perspectives on Science and Christian faith* 67.1 (2015), 35-49.
- Mahoney, John W., 'Why an Historical Adam Matters for a Biblical Doctrine of Sin'. *SBJT* 15.1 (2011), 60-78.
- Mensink, A.J., 'Wetenschap en geloof. Aanvaarden evolutiebiologie raakt het gezag van de Bijbel'. *De Waarheidsvriend* 20-03-2015, 4-6.
- Schneider, John R., 'Recent Genetic Science and Christian Theology on Human Origins'. *Perspectives on Science and Christian faith* 62.3 (2010), 196-212.
- Toren, Benno van den, 'Human Evolution and a Cultural Understanding of Original Sin'. *Perspectives on Science and Christian faith* 68.1 (2016), 12-21.
- Toren, Benno van den, 'Distinguishing Doctrine and Theological Theory – A Tool for Exploring the Interface between Science and Faith'. *Science and Christian Belief* 28.2 (2016), 55-73.
- Wisse, Maarten en Johan Roeland, 'Bouwstenen voor het ontwikkelen van een onderzoeksvraag. De ABC-formule'. Manuscript.

Boeken

- Alexander, Denis, *Creation or Evolution. Do We Have to Choose?*
Oxford: Lion Hudson Plc. 2008.
- Barrett, Matthew, and Ardel B. Caneday (eds.), *Four Views on the Historical Adam*.
Grand Rapids: Zondervan 2013.
- Beek, A. van de, *Spreken over God. Hoofdpijnen van de theologie*.
Utrecht: KokBoekencentrum 2020.
- Berry, R.J., and T.A. Noble (eds.), *Darwin, Creation and the Fall. Theological Challenges*.
Nottingham: APOLLOS 2009.
- Boer, William den, René Fransen en Rik Peels (red.), *En God zag dat het goed was. Christelijk geloof en evolutie in 25 cruciale vragen*. Kampen: Summum Academic 2019.
- Bowler, Peter, *Monkey Trials and Gorilla Sermons*.
Cambridge: Harvard University Press 2007.
- Brinke, Henk ten, *Erfzonde? Onvermijdelijkheid en verantwoordelijkheid*.
Utrecht: KokBoekencentrum Academic 2018.
- Brink, G. van den, en C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek. Een inleiding*.
Zoetermeer: Boekencentrum 2012³.
- Brink, Gijsbert van den, *En de aarde bracht voort. Christelijk geloof en evolutie*.
Utrecht: Boekencentrum 2017.
- Chou, Abner, (ed.), *What Happened in the Garden. The Reality and Ramifications of the Creation and Fall of Man*. Grand Rapids, MI: Kregel Publications 2016.
- Dekker, Cees, Ronald Meester en René van Woudenberg (red.), *En God beschikte een worm. Over schepping en evolutie*. Kampen: Ten Have 2006³.
- Dekker, Willem Maarten, *Dit broze bestaan. Over het geloof in God de Schepper*.
Utrecht: Boekencentrum 2017.
- Dennison Jr., James T., *Reformed Confessions of the 16th and 17th Centuries in English Translation: 1523-1693* (4 volumes). Grand Rapids: Reformation Heritage Books, 2008-2014.
- Enns, Peter, *The Evolution of Adam. What the Bible Does and Doesn't Say about Human Origins*.
Grand Rapids: Brazos Press 2012.
- Evangelischen Kirche in Deutschland, *Reformierte Bekenntnisschriften: 1523-1675* (3 Bände, aufgeteilt in 7 Teile). Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 2002-2016.
- Gaffin Jr., Richard B., *No Adam, No Gospel. Adam and the History of Redemption*.
Philipsburg: P&R Publishing 2015.
- Graafland, C., *Bijbels en daarom gereformeerd*.
Zoetermeer: Boekencentrum 2001.

- Lamoureux, Denis O., *Evolutionary Creation. A Christian Approach to Evolution*. Cambridge: The Lutterworth Press 2008.
- Lamoureux, Denis O., *I Love Jesus & I Accept Evolution*. Eugene: Wipf & Stock 2009.
- Lamoureux, Denis O., *Evolution: Scripture and Nature Say Yes!* Grand Rapids: Zondervan 2016.
- MacArthur, John, *The Battle for the Beginning. The Bible on Creation and the Fall of Adam*. Nashville: Thomas Nelson 2005.
- Madueme, Hans and Michael Reeves (eds.), *Adam, the Fall, and Original Sin. Theological, Biblical, and Scientific Perspectives*. Grand Rapids: Baker Academic 2014.
- Miller, Keith B. (ed.), *Perspectives on an Evolving Creation*. Grand Rapids: Eerdmans 2003.
- Moreland, J.P., Stephen C. Meyer, Christopher Shaw, Ann K. Gauger, and Wayne Grudem (eds.), *Theistic Evolution. A Scientific, Philosophical, and Theological Critique*. Wheaton: Crossway 2017.
- Mortenson, Terry (ed.), *Searching for Adam. Genesis & the Truth About Man's Origin*. Green Forest: Master Books 2016.
- Nevin, Norman C. (ed.), *Should Christians Embrace Evolution? Biblical and scientific responses*. Nottingham: Inter-Varsity Press 2010².
- Otis, John M., *Theistic Evolution: A Sinful Compromise*. Winder: Triumphant Publication Ministries 2013.
- Ouweneel, Willem J., *Adam, waar ben je? En wat doet het ertoe? Een theologische evaluatie van de nieuwe evolutionistische hermeneutiek*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief 2018.
- Philips, Richard D. (ed.), *God, Adam, and You. Biblical Creation Defend and Applied*. Philipsburg: P&R Publishing 2015.
- Rosenberg, Stanley P. (ed.), *Finding Ourselves after Darwin. Conversations on the Image of God, Original Sin, and the Problem of Evil*. Grand Rapids: Baker Academic 2018.
- VanDoodewaard, William, *The Quest for the Historical Adam. Genesis, Hermeneutics, and Human Origins*. Grand Rapids: Reformed Heritage Books 2015.
- Vries, W. de, M.J. de Vries en P. de Vries, *Woord & wetenschap. Goddelijke openbaring en menselijk inzicht*. Apeldoorn: Labarum Academic 2020.
- Walton, John H., *The Lost World of Adam and Eve. Genesis 2-3 and the Human Origins Debate*. Downers Grove: InterVarsity Press 2015.
- Wiley, Tatha, *Original Sin. Origins, Developments, Contemporary Meanings*. New York: Paulist Press 2002.